

PASSAGES

AZ ORIENT PROJEKT MAGYAR-ÁZSIAI
KAPCSOLATTÖRTÉNETI PLATFORM ÉVKÖNYVE

orient-projekt.hu

OP

1. ÉVFOLYAM | 2023

Egyiptom • India • Japán • Kína • Koreai-félsziget • Mongólia

PASSAGES

Az Orient Projekt

Magyar-Ázsiai

Kapcsolattörténeti Platform

Évkönyve

PASSAGES

Az Orient Projekt
Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform Évkönyve

1. évfolyam

Budapest

2023

orient-projekt.hu

PASSAGES

Az Orient Projekt Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform Évkönyve
1. évfolyam | 2023

A *Passages* az Orient Projekt Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform (OP) évkönyve. Kiadványunk elektronikus folyóirat formájában, *Open Access* rendszerben évente egyszer jelenik meg honlapunkon. Ennek megfelelően díjmentesen hozzáférhető, és a szerzők számára is díjmentes publikációs lehetőséget nyújt. A kéziratok benyújtásához segédlet szintén honlapunkon található.

Főszerkesztő, szerkesztésért felelős személy: NAGY ELEK

Szerkesztők: CSOMA MÓZES, GYARMATI JÁNOS, ISPÁN ÁGOTA LÍDIA, KIRÁLY ATTILA, SIPTÁR DÁNIEL, SZÁNTÓ IVÁN, SZILÁGYI ZSOLT

A lapszám szakmai szerkesztője: KIRÁLY ATTILA

A lapszám olvasószerkesztője: ISPÁN ÁGOTA LÍDIA

Grafikai terv: KIRÁLY ATTILA

Tördelés: MAHMOUDI-KOMOR JUDIT

Kiadó: Orient Projekt Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform
Eurázsia Központ

Az Orient Projekt fő támogatója a Pallas Athéné Domus Meriti Alapítvány

Felelős kiadó: NAGY ELEK

A kiadó székhelye: 2600 Vác, Donga u. 2.

Honlap: <https://orient-projekt.hu>

Kapcsolat: info@orient-projekt.hu

ISSN 2939-8592 (Online)

ISSN 2939-8584 (Nyomtatott)

DOI: <https://doi.org/10.59608/pas2023a000.00>

A kiadvány Spectral és Ambient betűtípussal, 210 × 297 mm méretben készült. A borítón: Elked Antal kocsijával (1899, Sanghaj. Opel Darracq, 1899-es modell). Fotó: Kiss Sándor gyűjteményéből.

Ez a Mű a [Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 Nemzetközi Licenc](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) feltételeinek megfelelően felhasználható.

PASSAGES 1. ÉVFOLYAM (2023)

NAGY ELEK: <i>Főszerkesztői előszó és köszönetnyilvánítások</i>	9
Egyiptom	
KIRÁLY ATTILA: <i>Egyiptom és Magyarország</i>	13
KIRÁLY ATTILA: <i>A magyarországi egyiptológia oktatás történetének vázlatja</i>	47
KIRÁLY ATTILA, REZSABEK NÁNDOR: <i>Mahler Ede (1857–1945)</i>	69
India	
LÁZÁR IMRE: <i>A magyar–indiai kulturális kapcsolatok évszázadai</i>	76
BALDAVÁRI ESZTER: <i>Medgyaszay István (1877–1959)</i>	131
KELÉNYI BÉLA: <i>Schwaiger Imre (1868–1940)</i>	139
LÁZÁR IMRE: <i>Sóbhá (Fori) Néhrú (1910–2001)</i>	145
LÁZÁR IMRE: <i>Tömöry Edith (1910–2001)</i>	155
Japán	
KISS SÁNDOR: <i>Elked Antal (1873–1942)</i>	166
KISS SÁNDOR: <i>Komor, George (1888–1976)</i>	177
KISS SÁNDOR: <i>Komor Izidor (1860–1942?)</i>	183
KISS SÁNDOR: <i>Komor Szigfrid (1863–1935)</i>	189
KISS SÁNDOR: <i>Kuhn Arthur (1850–1943)</i>	195
KISS SÁNDOR: <i>Kuhn Moritz Montague (1831–1901)</i>	201
KISS SÁNDOR: <i>Metzger Nándor</i>	205
SZILAS LÁSZLÓ SJ RENDTÖRTÉNÉSZ NYOMÁN JTMR LEVÉLTÁR: <i>Nemeshegyi Péter SJ. (1923–2020)</i>	229
GULYÁS ZOLTÁN: <i>Szentgáli Antal (1868–1945)</i>	239
SZÉKÁCS ANNA: <i>Székácsné Vida Mária (1916–2000)</i>	251
Kína	
SALÁT GERGELY: <i>Kína és Magyarország</i>	267
SZILAS LÁSZLÓ SJ RENDTÖRTÉNÉSZ NYOMÁN JTMR LEVÉLTÁR: <i>Ladányi László SJ. (1890–1965)</i>	299
SZILAS LÁSZLÓ SJ RENDTÖRTÉNÉSZ NYOMÁN JTMR LEVÉLTÁR: <i>Szarvas Miklós SJ. (1890–1965)</i>	305

PASSAGES 1. ÉVFOLYAM (2023)

Koreai-félsziget

CSOMA MÓZES: <i>A Koreai-félsziget és Magyarország</i>	315
OSVÁTH GÁBOR: <i>Diák voltam Észak-Koreában. 1970–72</i>	337
CSOMA MÓZES: <i>Gróf Vay Péter élete és utazásai Koreában</i>	355

Mongólia

SZILÁGYI ZSOLT: <i>Mongólia és Magyarország</i>	367
KEMPF BÉLA: <i>A Szegedi Egyetem Könyvtárának Ligeti-hagyatéka</i>	407
SZILÁGYI ZSOLT: <i>Kara György (1935–2022)</i>	417
SZILÁGYI ZSOLT – ROTTÁR MÁTÉ: <i>Ligeti Lajos (1902–1987)</i>	425

Művészek

KELÉNYI BÉLA: <i>Boromisza Tibor (1880–1960)</i>	439
KELÉNYI BÉLA: <i>Csapek Károly (1904–1976)</i>	445

Kapcsolattörténeti esszé

Egyiptom és Magyarország

A Szent Istváni államalapítástól napjainkig

KIRÁLY ATTILA* * régész, egyiptológus, ELTE Iraki Kurdisztáni Régészeti Misszió, Email: attila.kiraly@koveto.com

Kivonat: Magyarország és Egyiptom története az Orient-Projekt honlapján szereplő egyéb területekhez képest viszonylag kevesebb ponton kapcsolódik egymáshoz. Mégis, valószínűleg nincs olyan magyar ember, akinek nincs markáns képe erről az országról. A Nílus-völgyi civilizáció már az ókori görögöket is lenyűgözte, és ez a civilizáció számos ösvényen keresztül talált utat mai világunkba. Az egyiptomi motívumokat ott találjuk építészetünkben, művészetünkben, szellemi örökségünkben, és persze a popkultúrában. Áttekintő esszénkben időrendben haladva soroljuk fel a téma főbb csomópontjait, további tájékoztató irodalmi hivatkozásokkal. Az első szakaszban meghatározzuk Egyiptom helyét a Közel-Keleten. Ezt követően a római kori *Pannonia* egyiptomi emlékeiről beszélünk, majd a középkor és a török kor írásos forrásaiban megjelenő Egyiptom-képpel foglalkozunk. Az esszé második felében az intenzívebbé váló kapcsolatok nyomában járunk, főleg a 19. század második felében és a 20. század békés évtizedeiben. Röviden kitérünk a magyarábok kérdésére, a cigánység feltételezett egyiptomi eredetére, a magyarországi ortodox kopt keresztényekre és az egyiptomi Remete Szent Pál rendjére.

Kulcskifejezések: ókori Egyiptom, kapcsolattörténet, útleírás, iszlám, kopt kereszténység, magyarábok, Almásy László Ede, Hidegkuti Nándor

Hivatkozás: Király, A. (2023). Egyiptom és Magyarország a Szent Istváni államalapítástól napjainkig. *Passages* 1:13–46. <https://doi.org/10.59608/pas2023a001.00>

Kollázs képei:**Balra:** ld. az 1. képnél**Középen balra:** ld. a 3. képnél**Középen jobbra:** ld. a 11. képnél**Jobbra:** Egyiptom, Kairó, Qasr El-Nil a Tahrir tér felől nézve. Latabár Kálmán és Psota Irén színművészek. A felvétel az Egyiptomi történet című film forgatásakor készült 1962-ben. Fortepan 93292 / Inkey Tibor

Ázsia, Egyiptom és Magyarország közös metszete

Az első tisztázásra váró kérdés egy ázsiai-magyar kapcsolatokról szóló honlapon Egyiptom és Ázsia viszonya lehet. Ugyan az ország területének legnagyobb része Afrikában található, északkeleti csücske a Szuezi-csatornával és a Sínai-félszigettel egyetemben Ázsia délnyugati határát jelképezi, ezért a földrajzkönyvek az Egyiptomi Arab Köztársaságot transzkontinentális országnak nevezik. Ne tévesszen meg minket földrajzi peremhelyzete, a térképekre húzott szaggatott vonalakon és ember által ásott csatornákon túl Egyiptom az idők hajnala óta minden olyan kulturális teljesítmény aktív részese, sőt, olykor központja, amit ma ázsiaiak vagy keletinek gondolunk. Érdekes itt további igazodási pontokat felsorolnunk. Az ország hivatalos nyelve az arab, vallása az iszlám: a Korán 1924-es kairói kiadása a mai nyomtatott változatok alapszövegének számít. Kulturális intézményei – egyetemei, mecsetei, ma pedig filmipara révén is Egyiptom az iszlám világ egyik szellemi központja a korai középkor óta. Több mint 100 millió lakosával Észak-Afrika, az arab világ és a Közel-Kelet legnépesebb állama.¹

Ha már **Közel-Kelet:** ez a kifejezés a 19. század második felétől válik népszerűvé a nemzetközi politikában és a bölcsészettudományokban, már-már európai művelőinek körében. A diplomata az Oszmán Birodalom területét – beleértve Egyiptomot – illették ezzel a névvel, megkülönböztetve a távol-keleti érdekszférától.² A régészek, ókortudósok és történészek ezt a gyűjtőfogalmat ezekre a területekre alkalmazták, általában a fáraók földjével együtt, ami a Bibliának köszönhetően sosem tűnt el a keresztény Európa mentális térképéről.³

Egyébként az Újbirodalom (kb. i.e. 1550–1070) idejétől kezdve maguk a fáraók is hazai terepként kezelték a mai Izrael és Palesztina, Libanon és Szíria területét. Bombasztikus felirataikban győzedelmes hadvezérként, a káosz helyébe rendet plántáló uralkodóként írnak ázsiai tevékenységükről. A valóságban igazi nagyhatalom módjára sakkoztak a helyi politikumok előkelőivel – hol fizikai erőszakkal, hol házassággal, leginkább pedig ígéretekkel és fenyegetéssel.⁴ A későbbiekkel illetően, alig akad olyan ázsiai vagy európai birodalom, aminek nem célja Egyiptom végtelen gazdasági és szellemi erőforrásainak integrációja: az elmúlt háromezer évben asszírok, hellének, perzsák, rómaiak, abbaszidák, omajjádok, fatimidák, ajjubidák, mamelukok, oszmánok osztoztak a Nílus völgyén (emellett csendben említhetjük a francia és angol kísérleteket is).

Egyiptom mindig is két világ részese volt: a Földközi-tengert körbe ölelő mediterrán kultúrák között Ázsia, a Nílus kommunikációs sztrádája mentén Afrika képviselője. A két kontinens kulturális peremvidéke sokkal in-

1 Nagyné Rózsa 2020.

2 Davidson 1960; Everett-Heath 2020.

3 Fibiger Bang és Scheidel 2013; Király 2011.

4 Az egyiptomi Újbirodalom fáraóinak intenzív „ázsiai” politikája számtalan tanulmány és könyv témája. Csupán eligazításul lásd a téma egyik ismert szakértőjének monográfiáját a kapcsolatok egy aspektusáról: Spalinger 2005. Az Osztrák Tudományos Akadémia kiadója külön folyóiratot szentel Egyiptom és Nyugat-Ázsia kapcsolattörténetének *Ägypten und Levante / Egypt and the Levant* címmel, ami jórészt díjmentesen hozzáférhető a JSTOR repozitóriumban: <https://www.jstor.org/journal/agypundlevante> [Hozzáférés: 2021.06.10.].

1. kép.

A szombathelyi Ízisz-szentély (Iseum) főhomlokzat díszének töredéke Isis-Fortuna és Sothis ábrázolásával.
Forrás: Ortolf Harl 2012.

kább a történeti Núbia, aminek területén ma Egyiptom és déli szomszédja, egykori gyarmata, Szudán osztoznak.

„Isis és Osiris Pannoniában”⁵

Az egyiptomi–magyar kapcsolattörténet első, ókori epizódjában sem egyiptomiak, sem magyarok nem szerepelnek. Hogyan kerül akkor Szombathelyre Ízisz szentélye, vagy Bátaszékre Ozirisz képmása? Az egyiptomi istenségek a római birodalom közvetítésével érkeztek a Dunántúl területére, jóval azelőtt, hogy a magyarság megtelepedett volna a Kárpát-medencében. A folyamat kezdetét a hellenizmus időszakára (i.e. 323–30) tehetjük, amikor a Földközi-tenger körül élők között intenzív gazdasági és kulturális kapcsolatok alakultak ki. Ennek részeként a helyi istenségeket szinkretizmusok során rendelik egymás mellé, a mediterrán világ pedig nagy lelkesedéssel fogadja be az egyiptomi Íziszt, Oziriszt, Hathort, vagy a görög-egyiptomi Szerapiszt.⁶

Egyiptom bekebelezése után (i.e. 30) a Római Birodalom uralkodói és alattvalói közvetlen tapasztalatokat szereztek a számukra egzotikus és izgalmas *Aegyptus* provinciáról. A római építészetben és művészetekben felbukkanó egyiptomi motívumok mellett a birodalom nyugati felében fénysebességgel terjedtek a keleti misztériumvallások. Szemben a „hivatalos” vallási intézményekkel, ezek a kultuszok az élettel és a túlvilággal kapcsolatos képzetek és rítusok személyesebb, átélhetőbb alternatíváit kínálták. Az egyik legnépszerűbb misztérium Íziszé (lat. *Isis*, egyiptomi *Is.t*) lett, aki-

5 A fejezet címe Wessetzky Vilmos könyvére utal, aki először feltételezte egy Ízisz-szentély létezését Magyarországon területén: Wessetzky 1989.

6 A Földközi-tenger térségének kulturális összeköttetéseihez az i.e. 1. évezred második felében, és az i.sz. évezred első felében, beleértve az *interpretatio graeca* és *romana* Egyiptomra vonatkoztatott folyamatait, bevezetésül ld. Nimis 2004; Versluys 2011. Magyar nyelven: Ferguson 1999; Mráv 2016.

2.kép.

A kora újkor percepciója Egyiptomról egy képen – Hám unokái zsarnok királyokként piramisokat építenek. Forrás: Maerten van Heemskerck, *Piramides Aegypti*, 1572. Forrás: közkinccs.

nek számos birodalmi városban szentélyt emeltek.⁷ A mai Magyarország területén *Scarbantia* (Sopron) és *Savaria* (Szombathely) is dicsekedhetett egyegy *Iseummal*, melyeket a híres ókori kereskedelmi útvonal, a Borostyánkő út mentén emeltek híveik. Utóbbi az egész régió kultuszközpontja volt az i.sz. 1–4. századokban. A Magyarországon talált egyiptomi vagy egyiptomi utánpótlás tárgyak nagy része ezekhez a kultuszokhoz kapcsolódó kegytárgy, felajánlás, amulett lehetett.⁸

Az iszlám világ peremén (1000–1686)

A Magyar Királyság fennállásának első évszázadaiban a közvetlen egyiptomi–magyar kapcsolatoknak vajmi kevés nyomát találjuk, de az iszlám világból állandó impulzusok érkeztek a Kárpát-medencébe. Ez fontos szerepet játszott a Földközi-tenger keleti medencéjében, az ún. Levantét és Európa belsejét összekötő kereskedelmi hálózat szempontjából.⁹ A 10–12. száza-

⁷ Az Ízisz kultuszhoz a Római Birodalomban ld. Bricault 2018; Bricault és Versluys 2014. Magyarul: Kákósy 2001, 214–225; Lindner 2019; Mráv 2016.

⁸ A szombathelyi Iseumhoz ld. Sosztarits 2016; Sosztarits, Balázs és Csapláros (Szerk) 2013. A soproni Iseumhoz ld. Mráv és Gabrieli 2011. A Magyarországon talált egyiptomi vagy egyiptomi stílusú tárgyakról számos részleges közlés áll rendelkezésre. Egy átfogóbb munka: Mráv és Szabó 2016.

⁹ Kristó 2000; Simon 2014.

dok során ez a hálózat a **Bizánci Birodalom** körül összpontosult, mellyel a Magyar Királyság szoros politikai kapcsolatokat is ápolt. Ennek tanújelei a bizánci, balkáni, és olykor a távolabbi muszlim területekről származó régészeti leletek hazánk területén.¹⁰ Kiemelendő ezek közül a koronázási jelvényként szolgáló jogar, aminek hegyikristályból csiszolt, sematikus orosz-lán-ábrázolásokkal díszített feje sok kutató szerint a fatimida Egyiptom (969–1171) mestereinek alkotása.¹¹

A 11. századtól kezdve számos írásos forrást is találunk a Magyar Királyságban élő **muszlimokról**, akiket általában *izmaelitának*, *szaracénnek* vagy *böszörménynek* neveznek.¹² Az így jellemzett csoportok nagyrészt volgai bolgárok, esetleg úzok és besenyők lehettek, akik elsősorban kereskedelemmel és határvédelemmel foglalkoztak. Könyves Kálmán okleveleiből és az Aranybullából azt is megtudjuk, hogy a királyi kincstár vámszedői és a pénzverők között is voltak muszlimok.¹³ Az izmaeliták balkáni kereskedelemben és határvédelemben betöltött szerepét bizonyítja, hogy településeiket az írásos források leginkább Dél-Magyarországra, a Szerémségre helyezik. **Al-Idrīsī** földrajzi munkája Bács, Keve és Barancs városaiban picokat említ, az Árpád-kori Magyarország öt pénzverőkamarájának egyike szintén szerémségi volt.¹⁴

Az egyiptomi kereskedelem szempontjából két írásos forrást érdemes közelebbről megvizsgálnunk. Az egyik **Tudelai Benjámín** navarrai rabbi (1130–1173) úti beszámolója, aki Konstantinápolyban és az egyiptomi Alexandriában is magyar kereskedőkkel találkozik.¹⁵ Bár a rabbi viszonylag pontos adatközlő, megállapítása kissé túlzó – a magyarok mellett majdnem az összes korabeli európai államot felsorolja az alexandriai kereskedők között, amivel talán a kikötőváros központi jelentőségét kívánta hangsúlyozni.

A másik forrás a granadai **Abū Ḥāmid al-Ġarnāṭī** (1080–1170) leírása, aki magyarországi tartózkodása alatt (1150–53) alaposan kiismerte a helyi viszonyokat. A Szerémségben letelepedett muszlimok „ezreit” hvárezmi és magrebi eredetűekre osztja.¹⁶ Utóbbi kijelentése sok fejtörést okoz a

10 Mesterházy 1990, 1991; Simon 2014.

11 A különleges tárgy útja hazánkba kérdéses, talán kereskedőktől származik, talán I. István sógora, II. Henrik ajándéka, akinek több hasonló műremlék volt birtokában. Nagy (2016) újabban kritizálja az egyiptomi eredetet és a buzogányfej 11. századi keltezését, melyekre valóban nem irányult még természettudományos, illetve a készítési és díszítési technológiára fókuszáló vizsgálat.

12 B. Szabó 2016; Jámbor 2018; Máttyás 2014 – ezek többé-kevésbé szinonim kifejezések a forrásokban.

13 Anonymus bolgár urakról ír, akik már Taksony fejedelem idejében letelepedtek Pesten (Jámbor 2018).

14 Benke 2008; Simon 2014; Stojkovski és Kartalija 2018.

15 „Alexandria minden nemzet kereskedőinek piaca. Kalmárok jönnek oda minden keresztény királyságból: egyfelől, Velence és Lombardia földjéről, Toszánából, Apuliából, Amalfiból, Sziciliából, Kalabriából, Romagnából, Kazáriából, Besenyőországból, Magyarországból, Bulgáriából, Rakuviából, Horvátországból...” (Adler 1907, 76). Angolból fordította: Király Attila. Tule dai Benjámínhez ld. Adler 1907; Benke 2008; Kashani 1992; Simon 2014.

16 „...ezerszámra élnek magrebi származásúak, és szintén megszámlálhatatlanul sokan vannak a hvárezmiei. A hvárezmi származásúak a királyt szolgálják, keresztényeknek tetteik magukat, s titokban tartják, hogy muszlimok. A magrebi származásúak ezzel szemben csak háborúban szolgálják a keresztényeket, és nyíltan vallják az iszlámot.” Bolsakov és Mongaj 1985, 56.

kutatásnak, mert az *al-Mağrib* („nyugati ország”) hagyományosan Észak-Afrika Alexandriától nyugatra fekvő területeinek arab neve. Egyesek szerint oguz-törökökről írt, akik zsoldosként valóban eljutottak afrikai területre is.¹⁷ Nem kizárt, hogy Abū Hāmid a Volga-menti Szakszínban írva visszaemlékezéseit a Rumi Szeldzsuk Birodalmat tekinti nyugati országnak, az arabul nem beszélő szerémségi magrebiek pedig innen származó törökök lehettek.¹⁸ Mindenesetre egyik forrást sem tekinthetjük egyiptomi–magyar kapcsolatok bizonyítékának.

Az egyiptomi–magyar érintkezések első biztos említése az **5. keresztes hadjáratra** (1217–1221) vonatkozik. Ugyan II. András magyar király (uralk. 1205–1235) seregével együtt még az egyiptomi hadműveletek előtt hazaindult a Szentföldről, néhányan maradtak, és részt vettek Damietta ostromában. Köztük volt Tamás egri püspök, illetve vélhetően Péter győri és Simon váradai püspökök, akik 1219-ben elesetek.¹⁹

Összegzésünkből nem hagyhatjuk ki az egyetlen magyar alapítású szerzetesrendet, mely **Remete Szent Pált** választotta patrónusául (1308). A hagyomány szerint thébai születésű Pál az egyiptomi sivatagi atyák egyike, akik világi élettől elhúzódó, aszketikus életük példáján keresztül a keresztény szerzetesség spirituális alapítójává váltak. A pálosok esetében Egyiptom az ősatya életének díszlete, a sivatag pedig az elvonulás és Isten felé fordulás szimbolikus tere volt.²⁰

A szimbolikus táj mellett mindenképp említést kell tennünk egy szimbolikus etnikai konstrukcióról, a **cigányok egyiptomi eredetéről**. A magyarországi írásos forrásokban a „cigányok” első biztos említései a 15. század második felében jelennek meg²¹, jelentsen ez bármilyen etnikai vagy társadalmi csoportot adott kontextusban.²² Mivel megtagadták a Szent Családtól a menedéket, vagy más történet szerint pogány szokásokat kö-

17 B. Szabó 2016; Igaz 2005.

18 B. Szabó 2016; Mátyás 2014.

19 Az ötödik keresztes hadjárat magyar vonatkozásaihoz ld.. Borosy 1996a, 1996b; Veszprémy 2002.

20 A pálosokhoz ld. pl. Bán 1993. Egyháztörténeti szempontból nem lehet teljes eszszénk az Agaunumban vértanúhalált halt egyiptomi katona, **Szent Móric** pártfogásába ajánlott, 1018-ban alapított baknonybéli bencés monostor említése nélkül. A Szent Móric legendáról és az Árpád-kori magyarországi Móric-tiszteletről ld. Sággy és Baán 2018.

21 Ld. pl. Binder 2009; Fraser 1996; Nagy 2004; Tóth 2015.

22 A „cigány” szót általában a görög atsziganoi (Ατσιγγάνοι) kifejezésből eredeztetjük, amit a bizánci források jövendőmondással és varázslattal foglalkozó eretnekekre alkalmaztak (ld. pl. Fraser 1996, 51–53). Egyes európai nyelvek kifejezései, például az angol „gypsy” a bizánci görög güftoi (Γύφτοι) szóra vezethetők vissza, ami az egyiptomiakkal való azonosításra utal. Nehéz azonban megállapítani, hogy a középkori és kora újkorai források pontosan mit értenek ezen elnevezések alatt, egyes esetekben etnikai, máskor szociális kategóriaként alkalmazzák. A magyarországi helyzetet tovább bonyolítja, hogy a Zygan, Scygan, Czygan stb. személy- és helynevek jóval korábban felbukkannak, mint a mai cigányok feltételezett őseit említő iratok (Fehértói 1987). Nagy Pál értelmezésében ez utóbbi formák a török eredetű csigan, ma szegényformában ismert szó jelentésmezejét képviselik (Nagy 2004). Nagy amellett érvel, hogy „a középkorban és a koraújkorban ’cigány’ nak tekinthető népesség, különösen a történeti Kelet Európában, részben a helyi társadalmak legszegényebb, nincstelen rétegeit jelenti, részben pedig az indiai eredetű szegmentáris csoportokból álló bevándorlókat, akiket valószínűleg nem ok nélkül neveztek befogadóik egy társadalmi állapotot kifejező szóval.” Nagy 2015, 103.

vettek, vezeklésül vándorolniuk kell.²³ A magyarázatokból természetesen semmi sem igaz, ahogy a cigányok sem egyiptomi származásúak. Ezek a legendák mindenesetre egy „pszeudo-etnicitás” mentén lehetővé tették a társadalom peremén élő vándorló csoportok integrációját a keresztény Európa mentális terébe.

A java középkori Magyarország a keresztény-izmaelita (nem keresztény) sémán túl alig tett különbséget az iszlám világ népei és kultúrái között, a bibliai történetekből, esetleg zarándokok elbeszéléseiből ismert Egyiptom pedig gond nélkül illeszkedett ebbe az ellentétpárba. E felfogás változását Tardy Lajos jelképesen az 1396-os nikápolyi csatához köti, ahol a Luxemburgi Zsigmond (uralk. 1387–1437) vezette koalíció megsemmisítő vereséget szenvedett el I. Bajazid szultántól (uralk. 1389–1402).²⁴ A magyar határon az oszmán török terjeszkedés kézzelfogható fenyegetéssé vált, az ezzel kapcsolatos aktív politika pedig rétegzett nézőpontok kialakulásához vezetett az iszlám világról. Jelentős szerepe volt ebben a humanizmus friss szellemi áramlatának is, ami nemcsak az antik auktorok által közvetített tudás megszerzését, hanem annak közügyekben való alkalmazását is promotálta.²⁵ A Keletet bejáró diplomaták, utazók, hadifoglyok saját megfigyeléseken alapuló leírásokat közöltek az általuk meglátogatott terület jellemzőiről és működéséről, melyek okulásul szolgálhattak olvasóiknak.

Az egyik legkorábbi és legfontosabb forrásunk a magyar–egyiptomi kapcsolatokról egy ilyen humanista, Felix Fabri svájci domonkos-rendi szerzetes (1441–1502) kézirata 1483-ban tett szentföldi zarándoklatáról. Fabri együtt utazott egy **Lásza János** (1448–1523) nevű magyar főesperessel, akit sok alkalommal külön említ leírásában. A zarándokok nem csak a szokásos szentföldi kegyhelyeket látogatták, hanem a Szent Család nyomában továbbindultak Egyiptom felé. Először Gázában, majd Kairóban találkoztak magyar származású mamlúk katonákkal és tisztségviselőkkel, akikkel hosszú ottlétük alatt végig szívélyes kapcsolatban álltak. Fabri részletesen ír általuk kísért látogatásukról a bazárban, a piramisoknál, a kairói keresztény negyedben, sőt, a cserkesz származású mamlúk szultán, Káitbáj (uralk. 1468–1496) is fogadta őket. Lásza talán követként járt az udvarban.²⁶

A legkülönösebb egyiptomi követjárás **Bélay Barnabásé**, aki eredetileg az oszmán török Szelimhez érkezett Konstantinápolyba 1513-ban, a háromévi fegyverszünet megújítása ügyében.²⁷ A szultán éveken keresztül váratta a válasszal, mely idő alatt Bélayt magával vitte hódító háborúiba, többek között Egyiptomba is. Az egyik beszámoló szerint Szelim itt a követet magyar királynak, harcosai egy részét magyar katonának öltöztette, hogy Mátyás félelmetes emlékű seregét megidézve jobb belátásra bírja ellenfe-

23 Bari 2009; Fraser 1996.

24 Tardy 1977, 7.

25 A magyarországi humanizmushoz, ami elsősorban Vitéz János kultúraszervező tevékenységében bontakozik ki, ld. Kubinyi 2003; Szilágyi 2013.

26 Ez utóbbi adat különösen érdekes annak fényében, hogy Lásza János taníttatásáról rokona, Sánkfalvi Antal gondoskodott, aki Hunyadi Mátyás diplomatája volt. Mátyás és Káitbáj között számos követjárásról tudunk, a magyarokat és mamlúkokat egyaránt fenyegető oszmán terjeszkedés ügyében. A követjáráshoz összefoglalás: Tardy 1971.

27 Fodor és Dávid 1994; Tardy 1971, 74–80.

leit. Bélay végül 1519-ben Budán kötötte meg a fegyverszünetet a szultán képviselőjével.

Raszinyai **Husztí György** (?1500 – ?1552/1566) az első magyar szerző, aki saját tapasztalatokon alapuló, részletes leírást közölt Egyiptomról.²⁸ Husztí 1532-ben esett török fogságba, és tíz éven keresztül hadifogolyként, majd szabad emberként utazta be az Oszmán Birodalmat, 1538–1540 között tartózkodott Egyiptomban. A nílusi országról szóló fejezetekben antik auktorokat idéz, a balzsamfáktól a helyi erkölcsökig minden tudni érdemes mozzanatról ír. A gízai piramisoknak külön passzust szentel, amiből megtudhatjuk, hogy kívül-belül megvizsgálta az egyik építményt, közli méreteit is, és több értelmezést összevetve a gúlákat fáraók nyughelyeinek gondolja. Az értelmező rajzzal is ellátott fejezet a humanista útleírás személyes hangvételű példája.

A 17. századból csupán egy-két egyiptomi tapasztalatokat közlő szöveges forrásról tudunk. Ezek között érdemes említeni **Borsos Tamás** (1566–?1633) portai követ munkáját, aki maga ugyan nem járt Egyiptomban, de tapasztalt követtársai beszámolóit lejegyezte.²⁹

3. kép.

Almásy László egy őskori kőkör mellett az Uweinat hegy és a Gilf Kebir fennsík között, 1932. Forrás: Fortepan 96606 / Magyar Földrajzi Múzeum.

A núbiai magyarabok

Először **Almásy László** adott hírt az iszlám világ Magyarországgal ellentétes peremén, Núbiában élő közösségről, akik magukat magyar eredetűnek tartják, és magyarabnak nevezik.³⁰ A szenzációs hírt azóta számos esetben kommentálta a sajtó, további rövid núbiai látogatások is történtek, a magyarabok pedig 1992-ben részt vettek a Magyarok III. Világtalálkozásán.³¹ Szakemberek által végzett átfogó, interdiszciplináris kutatás azonban eddig nem zajlott, az egyetlen ilyen vállalkozás forráshiány miatt nem jutott túl a tervezési szakaszon.³² Mindenesetre az elmúlt évtizedek alatt gyűjtött adatok megerősítik a magyarabok saját eredettörténetét, miszerint közösségük ősei magyar hadifoglyokból nevelt katonák, akiket a török szultán telepített Núbiába a 16. században.

A kontextus megfelel az elmondottaknak. **Pécsváradi Gábor** ferenccs szerzetes 1516-ban a Szentföldön magyar katonákkal találkozott I. Szelim oszmán szultán seregében, amely a következő évben elfoglalta Egyiptomot.³³ Ekkor az offenzíva csak Asziútig haladt előre, a magyarabok

28 Fordítását ld.: Tardy 1977.

29 Somi 1983.

30 „Így mondta: »magyar«, úgy, ahogyan csak mi magunk ejtjük ki nemzetünk nevét.”. Almásy 1937, 106. A szudáni arabban a ġim betűt „dzs” helyett inkább palatális, zöngés zárhangnak, „gy”-nek ejtik, így a „madzsari” (مجرى) valóban magyarinak hangzik. A magyaráb (المجرب - *el-midzsrab*) elnevezés a madzsar (magyar) + áb (atya) szóösszetétel, jelentése kb. magyarok nemzetsége, illetve magyarok nemzetségéből való.

31 A magyarabok eddigi kutatásáról és az ezzel kapcsolatos sajtóhírekről remek összefoglaló Szabadi 2005 munkája. Az azóta eltelt időszakban a Magyar Szudáni Régészeti Expedíció tagjai találkoztak magyarabokkal 2006 és 2007 folyamán. 2011-ben Zimonyi István történész és Balázs Ágnes fotós (Zimonyi 2013), 2013-ban Lantai-Csont Gergely fotós és Lassányi Gábor régész-egyiptológus végzett gyűjtést magyarabok lakta területen (Lassányi és Lantai Csont 2014; Zsuppán 2013).

32 Hering 1997; Szabadi 2005.

33 Tardy 1971, 84–85.

lakhelye, Núbia ettől többszáz kilométerre délre található. A mai Egyiptom déli, és a mai Szudán északi részét felölelő terület csak a 16. század második felében került oszmán fennhatóság alá.³⁴ Ettől függetlenül nem kizárt, hogy a Szelimmal Egyiptomba tartó magyar katonák vagy leszármazottjaik később itt, Núbiában teljesítettek szolgálatot.

Ezt a feltételezést erősítik meg a Nílus első és második zuhataga közötti területen álló **Kaszr Ibrim** erődített településen talált írásos dokumentumok.³⁵ **Zimonyi István** az eddig kiadott szövegekben 22 személyt számolt össze, akik nevében szerepel a „magyar” tag, ezeket négy generációba le-

4. kép.

Kaszr Ibrim középkori katedrálisa, a Nasszer-tó vize által övezve. Forrás: Wikipedia, Olaf Tausch.

34 A magyarabok az írásos források alapján a 16–17. században biztosan éltek Kaszr Ibrim és Szai-sziget környékén, ld. Edwards és el-Zein 2011; Hafsaas 2019; Rose 2011; Vorderstrasse 2014. Településeik a 20. században, a velük való korai találkozás idején a mai Egyiptom és Szudán határvidékén sorakoztak: Vádi Halfa (Wādī Ḥalfāʿ) és a vele szemben lévő sziget, Magyararti (vagy Dzsazīrat al-Magyarab vagy Szuarti), Qáttá, Anība, Ibrīm, Tuska és kissé északabbra Asszuán. A 20. század első felében folyó gátépítkezések miatt ezeknek a településeknek a nagy része víz alá került, sorozatos áttelepítések, áttelepülések zajlottak. Kom Ombo várostól keletre újra létrehozták Qáttá, Anība, Ibrīm, Tuska falvakat, a régi Vádi Halfa közelében (új) Vádi Halfát és Halfa Dagheimet. Magyarabok ma élnek még a régió nagyobb városaiban: Kairó, Alexandria, Manszúra, Kartúm, Atbara, Port Szudán. Lassányi és Lantai Csont 2014; Szabadi 2005.

35 Kaszr Ibrim (*Qaṣr Ibrīm*) az egyik legfontosabb régészeti lelőhely Núbiában, mely 1964 óta folyamatosan feltárás alatt áll. A kitaró érdeklődés a hatalmas mennyiségű és rendkívül hosszú időszakot reprezentáló, ráadásul kitűnő állapotban fennmaradt leletanyagnak köszönhető. A lelőhelyhez és az írásos anyaghoz ld.: Adams 1979; Hinds és Ménage 1991; Khan 2013; Rose 2011.

hetett rendezni, mellyel a 18. század közepéig követhető a nemzetség.³⁶ A legkorábbi, 1595-ös adat Ibrahim Magyarra vonatkozik, aki állami jövedelmek begyűjtésével és kifizetésével foglalkozó tisztviselőként a Nílus 3. zuhatagához közeli Szai-szigeten állomásozott Felső Núbiában. A tisztviselő neve megegyezik a magyaráb szájhagyományban fennmaradt egyik alapító atya nevével.

Fodor István 1965-ös kutatásának eredményeként tudjuk, hogy Asszuán környékén egy később, talán Mária Terézia (uralk. 1740–1780) idején érkezett magyar csoport is letelepedett.³⁷ Ez az adat további kutatást igényel.

A magyaráb hagyomány tehát történeti módszerekkel igazolható. A határvidéken letelepedett, letelepített magyar közösség minden bizonnyal keveredett a helyiekkel, melynek eredményeképp a magyarabok mára sem nyelvükben, sem anyagi kultúrájukban, sem szokásaikban nem őriznek sajátos „magyar” elemeket. Magyar identitásukat azonban évszázadokon át képesek voltak megőrizni.

Birodalmi érintkezések (1718–1914)

A török hódoltság vége és a Rákóczi-szabadságharc leverése közötti fordulatos időszakot követően Egyiptom és Magyarország új kontextusban épít ki kapcsolatokat egymás között. A Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia (ezentúl: *Monarchia*) részeként a Magyar Királyság immáron a birodalmi diplomácia eszközeivel kommunikál.³⁸ Jelképes az **1718**-ban megkötött pozsareváci béke, illetve **kereskedelmi és hajózási szerződés**, aminek következményeként a Habsburg császár a Porta jóváhagyásával bárhova nevezhetett ki konzulokat, illetve a hamarosan kiépülő trieszti és fiumei szabad kikötők biztosították a birodalmak közötti tengeri kereskedelmet. A napóleoni háborúk időszakát követően ez a kapcsolatrendszer az első világháború kitöréséig töretlen intenzitással izzott a két birodalom között.³⁹

Egyiptom a 19. században kiemelkedő fontosságú területté, a nemzetközi politika egyik elsődleges színterévé vált. Az európai nagyhatalmak-

36 Zimonyi 2013.

37 Hering 1997 idézi Fodor István néprajzkutatót: „Mahmúd Abdallah Ávád, egy 1965-ben nyolcvan esztendő körüli magyaráb Asszuánban azt mondta nekem, hogy ősei akkor érkeztek Egyiptomba, amikor Magyarország és Ausztria egy ország volt, és egy királynő ült a trónon, aki gyűlölettel viseltetett a muszlimokkal szemben.”

38 1752-ben Mária Terézia utasítására a Kereskedelmi Udvari Tanács nyitott konzulátusokat a levantei kereskedelmi központokban. 1754-ben a bécsi Keleti Akadémia kifejezetten az oszmán területekre küldendő diplomaták képzését szolgálta (Kisling 2020; Komár 2012). Hely hiányában itt kell megemlítenünk e korszak egyik ikonikus alakját, François baron de Tott-ot (1733–1793), a Rákóczi-szabadságharc katonája, Tóth András gyermekét, aki már francia földön született, és francia szolgálatban tevékenykedett. Diplomataként az Oszmán Birodalomban katonai tanácsadással foglalkozott, majd részletes tervet dolgozott ki Egyiptom francia annektálására, amit a kormányzat végül nem fogadott el. A francia forradalmat követően emigrált, 1793-ban Tarcsfürdőn érte a halál. Utazásairól írt vaskos könyve számos kiadást él meg. Életéhez magyar nyelven ld. Tóth Ferenc feltáró munkásságát, Tóth 2013.

39 Az új viszonyrendszer kiépüléséhez, a 19. századi kapcsolattörténethez ajánljuk Komár Krisztián „Az Osztrák–Magyar Monarchia és Egyiptom kapcsolatai 1882–1914” című doktori disszertációját bőséges további irodalomjegyzékkel a témában (Komár 2012).

nak nyilvánvaló stratégiai érdekeik fűződtek az Oszmán Birodalom földközi-tengeri területein a napóleoni háborúk után kialakított szövetségi rendszerek és területi *status quo* megtartásához.⁴⁰ A régió jelentőségét tovább növelte a **Szuezi-csatorna** (épült 1853–1869), ami elsődleges brit érdekszférává tette Egyiptomot, hiszen a legfontosabb gyarmati erőforrásai felé vezető tengeri utat jelentette. Ennek tudatában **Nagy Britannia** 1882-ben lényegében a Porta beleegyezésével *de facto* **annektálta** az országot. Az egyiptomi nacionalista mozgalmak, a szudáni Mahdi-felkelés a többi nagyhatalmat is érdekeltté tette az angol „rendcsinálásban”, melyek védték jelentős befektetéseiket Egyiptomban.

A kedvező politikai feltételek kialakulásával, a Szuezi-csatorna forgalmát és nyersanyagokat (gabona, gyapot) biztosító Egyiptom szép számú osztrák-magyar üzletembernek és vállalkozásnak adott otthont. Az 1848–49-es szabadságharc leverése után sok magyar honvéd az Oszmán Birodalom területén talált menedéket;⁴¹ közülük többen Egyiptomban kötöttek ki, mint Sipos György, Iszmail kedive kertésze, vagy Bányai Júlia és Sumlán Matta Ede, akik fogadót nyitottak Kairóban.⁴² Komár Krisztián számításai szerint 1863-ban kb. 3000, 1886-ban kb. 6000 osztrák-magyar védnökség alatti személy élt Egyiptomban. Az 1897-es összeírásokban ez a szám 7115, 1907-ben pedig 7704 fő. Fontos leszögezni, hogy ezek között szerepelnek azok az egyiptomi kopt keresztények is, akik elfogadták az Osztrák–Magyar Monarchia védnökségét, amit a fent említett pozsareváci béke szavatolt. A vizsgált időszakban a monarchia területéről érkezettek kolóniája ténylegesen néhány száz, esetleg ezer főből állhatott.⁴³

Az Egyiptomban tartózkodók nagy része **kereskedőházakat** üzemeltetett.⁴⁴ A Monarchiából érkező termékek közül azok találtak piacot, melyek versenyre tudtak kelni a nyugat-európai árukkal. Ezek között találjuk az épületfát, a gyufát, papírtermékeket, a (Dreher) sört és az ásványvizet. A legnépszerűbb monarchiabeli termék a konfekció- és egyéb ruházat volt, az Oszmán Birodalmat például Bécs látta el a *fez* nevű helyi fejfedővel.⁴⁵ A magyar kereskedőházak között kétségtelenül az Orosdi–Back féle Bizományi

40 A *status quo*-t a Földközi-tenger keleti medencéjében egy ambiciózus albán tisz, Mohamed Ali fellépése fenyegette. Alit 1805-ben a III. Szelim szultán a háborús károkat szenvedett Egyiptom újraszervezésével bízta meg. A fiatal pasa közigazgatási, gazdasági, oktatási és katonai reformokkal nem csak modernizálta a tartományt, de hatalmas területeket csatolt hozzá (Szudán, Nyugat-Arábia), majd 1831–1833 között a Portával szembe fordulván megszállta Szíria-Palesztina térségét is. Franciaország, részben saját algériai érdekeltségei miatt az egyiptomi reformok támogatója volt, de Ausztria, Oroszország és Nagy-Britannia – jogosan – a gyenge kezű oszmán vezető leváltó, a hatalmi egyensúlyt potenciálisan megbontó fejleményekkel számolt. A nagyhatalmi beavatkozást követően került elfogadásra az 1840-ben megfogalmazott londoni konvenció, miszerint Mohamed Ali megtarthatja önkényesen felvett alkirályi státuszát és *de facto* hatalmát Egyiptomban, Szudánban és az akkori vilájetben, cserébe viszont le kell mondania levantei foglalásairól, és névleg el kell ismernie a szultán fennhatóságát. A térség 19. századi politikatörténetéhez bevezetésül ld. J. Nagy 1997.

41 Deringil 2011; Hóvári 2013.

42 J. Nagy 2017; Tóth 2013b.

43 Az adatokhoz ld. Komár 2012, 85–86.

44 Mikešová 2014. Üdítő kivétel Schöffl Ottó, aki fotográfusként tevékenykedett: Mészáros 2016.

45 Komár 2012.

5. kép.

Írnoknál [Ecrivain public]. Schöffft Ottó képe, 1872. Forrás: The Getty Research Institute Ken and Jenny Jacobson Orientalist Photography Collection.

Áruház ma a legismertebb, hiszen ennek vezetője, Back Fülöp volt az első magyar ásatás szervezője Egyiptomban.⁴⁶

A Monarchia közös külügyeit intéző egyiptomi **képviselésekben** számtalan magyar névvel találkozunk. A magyar sajtóban a kint ügyködő diplomaták és tudósítók rendszeresen számoltak be a különféle történésekről, „mintha csak Párizsból vagy Londonból érkeznének a hírek.”⁴⁷ Okkal, hiszen a történéseknek valamilyen módon a Monarchia is általában részese volt. Az eseménytörténeten túl itt említhetjük a Monarchia által kitüntetett politikusokat, így Muhammad Taufik egyiptomi alkirályt (uralk. 1879–1892) vagy utódját, II. Abbász Hilmit (uralk. 1892–1914). Habsburg Rudolf trónörökös és jegyese, Stefánia hercegnő 1881-es egyiptomi utazását a Vasárnapi Újság gyakorlatilag napi bontásban közölte.⁴⁸ A bécsben tanult Abbász herceg és a magyar Szendrői Török May házassága és válása már a napi politikától két lépéssel távolabbi, de igencsak népszerű témának számított.⁴⁹

A diplomáciai képviselenten túl találunk magyarokat az egyiptomi igazgatás különféle területein tevékenykedni, közülük itt csupán kettőt emlíünk.⁵⁰ **Julius Blum** (1843–1919) pesti születésű bankár a Credit Anstalt

46 Komár 2012; Vörös 2007.

47 Kicsindi 2019, 376.

48 Ld. Nagy (Szerk) 1881c, 1881a, 1881b. Rudolf (Habsburg 1883) kétkötetes könyvben jelentette meg úti beszámolóját.

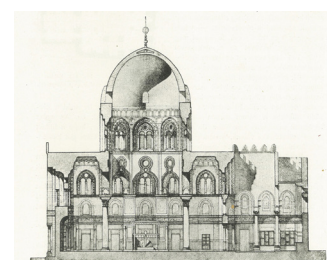
49 Komár 2012, 101–105.

50 Ha csupán lábjegyzetben is, de e helyre illik az egyiptomi vezetés által megbízott, szudáni területeken tevékenykedő magyarok említése. Samuel Baker és magyar neje,

bank egyiptomi képviselőjénél dolgozott, majd a rövid életű Osztrák–Egyiptomi Bank létrehozásában segédkezett.⁵¹ Az egyiptomi pénzügyi krízis következtében a bankot felszámolták, de Julius maradt, és 1877 januárjában Husszein herceg pénzügyminiszter kabinetfőnöke lett, sőt, rövid ideig pénzügyminiszter-helyettesként (*vakil*) is szolgált. Blumnak kortársai szerint is elvülhetetlen érdemei voltak Egyiptom pénzügyi stabilizálásában, melyet követően Blum elfogadta a bécsi Credit Anstalt igazgató posztját.

Hasonló elismerésekben részesült az ottlakai születésű **Herz Miksa** (1856–1919) építész, aki 1881-ben az egyiptomi vallásügyi minisztérium műszaki osztályán tevékenykedett, 1887-ben az Arab-Iszlám Építészeti Emlékek Műemlékvédelmi Bizottságának tagja, majd 1890-től főépítésze.⁵² Herz nagy szakértelemmel vágott bele a kairói műemlékek állagvédelmének és helyreállításának, emellett kieszközölte a védelem kiterjesztését a kopt művészet emlékeire is, ezen felül egy kopt múzeum alapításában is közreműködött. 1901-ben Az Arab Múzeum (ma: Iszlám Művészeti Múzeum) igazgatójának nevezték ki, emellett számos tanulmányt publikált, és műépítészként is aktív volt. A mai Kairó városképének tekintélyes része Herz keze nyomát viseli.

Az intenzív politikai és kereskedelmi kapcsolatokat új szellemi irányzatok segítették. Európa Magyarországtól nyugatra eső részein már a 18. század folyamán erős érdeklődés támadt az iszlám világ iránt. Az iparosodás, az új mobilitási lehetőségek nyomán az utazás az ismeretszerzés megfizethető és fontos eszközévé vált, nagyban hozzájárulva a Felvilágosodás igazságkereső missziójához.⁵³ Ebben a kontextusban alakult ki az egzotikus – távoli, mesés, más, titkokat rejtő **Orient** európai kulturális képmása.⁵⁴ A Napóleon egyiptomi hadjáratát (1798–1801) kísérő tudósok és művészek különítménye a fáraók országáról alkotott képet is alapjaiban változtatta meg. Vivant Denon *Le Voyage dans la Basse et la Haute-Égypte* (1802) munkája, illetve a *Description de l'Égypte...* című, 22 kötetes műve (1809–1828) a művelt közönség köreiben egyfajta **egyiptomániát** indított el.⁵⁵ Ezek a lehetőségek, felfedezések és adatok a lassan külön foglalatossággá váló tudományos kutatás pótolhatatlan kincseivé váltak, és a „jóságos és bölcs Kelet” képét alakították ki.⁵⁶ A szélesebb nyilvánosságban viszont az „**orientalizmus**” sokkal inkább divatként, saját identitást megerősítő kuriózumként, a romantika elvágyódásának egzotikus helyszínékként érvényesült.⁵⁷

6. kép.

Herzl Miksa rekonstrukciós terve Al-Mansur Kaláún (1222–1290) egyiptomi szultán kairói mazuóleumához. Forrás: közkinccs.

Sass Flóra (1842–1916) a Nílus forrását kutatták a mai Szudán és Uganda területén. Második expedíciójuk során (1869–1873) Baker az egyiptomi Iszmáil kedive megbízásából szudáni kormányzóként is tevékenykedett (Biernaczky 2020b; Krizsán 1994). Solymos Béla (1839–1892) vasútmérnöként a Kairó–Kartúm nyomvonal kijelölését koordinálta a terepen (Biernaczky 2020a).

51 Komár 2012, 92–96; Ronall 1968.

52 Életéhez és munkásságához alapművek Ormos István munkái: Ormos 2002, 2009.

53 Frisnyák 2005; Popova-Nowak 2006.

54 Said (2000) orientalizmus-kritikájára ebben a tekintetben ld. Gallien és Jokic 2015; Wilson 2009.

55 Feró 2014. Nyugat-Európában az egyiptománia először a reneszánsz idején jelentkezett. Ld. pl. Assmann 2013.

56 Az idézet helye Fülemile 2015, 110. Egyiptom recepciótörténetének felvilágosodás kori szakaszához ld. Assmann 2013.

57 Fülemile 2015; Mészáros 2013, 2018.

Az évszázados oszmán interakcióban részt vevő Magyarországon ezek a kulturális irányzatok természetesen más módon csapódtak le. Európa más népeihez képest, a Balkánnal egyetemben részben mi is inkább tárgyai mint fogyasztói voltunk az orientalizmusnak.⁵⁸ Ezt a **peremhelyzetet** jól fogalmazza meg Kármán Gábor 17. századi magyar utazókról írt tanulmánya, miszerint a nyugatra utazó magyarok a jövőt fürkészték és követendő példákat láttak, a keletre utazók a múltba révedtek és sokszor a kerülendő mintákat érzékelték.⁵⁹ A magyarországi és erdélyi diplomácia tapasztalatai a török udvar nehézkes működéséről és korruptségéről a 19. század végére összhangba kerültek a Nyugat-Európában is használatos, populáris „**keleti ember**” sztereotípiával, aki avitt, lusta, érzéki, lassú, megbízhatatlan, zsarnoki – lényegében az európai génusz ellentéte.⁶⁰

Az 1718–1914 közötti időszakban számos magyar származású **utazó** ke-reste fel a fáraók országát.⁶¹ A korábbiaktól eltérően a tudományos kutatás nem járulékos tevékenységként, hanem motivációként jelenik meg az utazásban. Schwimmer Ernő dermatológiai, Jankó János geológiai kutatásokat végzett, **Goldziher Ignác** pedig állami ösztöndíjasként tanult a kairói Al-Azhar mecsetiskolában.⁶² Külön említendő Mocsáryné Fáy Mária, az első férfi kísérő nélkül utazó nő Egyiptomban, aki a Magyar Földrajzi Társaság tagjaként számolt be útjairól több fórumon.⁶³ 1896-ban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium szervezett egyiptomi tanulmányutat középiskolai tanárok részére.⁶⁴

Az egyiptomi úti beszámolók rendkívül népszerűek voltak, és a hazai közönség hamar rátalált az ország orientalizmuson belüli saját „brand”-jére, a rejtélyes **óegyiptomi kultúrára** is.⁶⁵ A 19. századi sajtótermékek olvasói

58 Bartha 2016; Popova-Nowak 2006.

59 Kármán 2006.

60 Ld. pl. Király, Faragó és Mester (2020) leírását a tudományos rasszizmusnak nevezett – természetesen általánosító, túlzó és számos egyéb kritikával illelhető – irányzat kezdeteiről, illetve Fülemile 2015, 112–114; Kicsindi 2019. A „nemes magyar nemzet” (Langó 2006, 96) keleti eredete ezen a kulturális vonulaton teljesen kívül helyezkedő szellemtörténeti jelenség, ami a 19–20. századok idején virágkorát éli a turanizmus mozgalmában. E jelenség tárgyalása nem esszénk feladata, de azt érdemes megemlíteni, hogy az (ős)magyarok (ó)egyiptomi eredetéről szóló, teljes mértékben megalapozatlan elméletek már ekkor fizetőképes közönségnek örvendtek. Az Ethnographia folyóirat (Munkácsy 1899) „*olvasóink mulattatására*” közli Némäti Kálmán 10 krajcárért vagy 1 koronáért (ülőhely) látogatható előadásának meghívóját az ősmagyarok világtörténelmi szerepéről, és egyiptomi felfedezéseiről. Némäti több tanulmányt jelentetett meg arról, hogy a gizai szfinx eredeti neve „Hun”, amit 1897-es útja során vélt felfedezni (Némäti 1914). Az „egyiptomi szál” nem ismeretlen a mai dilettáns irodalomban sem, ld. pl. Szeverényi 2015.

61 1848-tól ebben nagy segítséget jelentettek az osztrák–magyar Lloyd hetente induló gőzösei, melyek három nap alatt tették meg a Trieszt–Alexandria távolságot. A hajók kéthetente Fiumét is beiktatták az állomások közé (Komár 2012). A számos további utazóhoz ld. Biernaczky 2020b összegzését.

62 Schwimmer Ernőhöz: Emed 2007; Jankó Jánoshoz: Paládi-Kovács 1993; Goldziher Ignáchoz: Heller 2000; Simon 2000.

63 Mocsáry Béláné Fáy 1901; Venkovits 2015.

64 A kirándulást Goldziher Ignác, Böthy Zsolt és Platz Bonifác vezették; utóbbi két személy jelentős egyiptomi gyűjteménnyel rendelkezett, melyek egy része ma már a Szépművészeti Múzeumot gyarapítja (Kovács 2004; Liptay 2018).

65 Ez az írás nem vállalhatja mindezen kulturális impressziók szerteágazó történetének felderítését. Szerencsére ebben a témában kiváló ismeretterjesztő munkák állnak rendelkezésre magyar nyelven is. Jan Assmann művei az ókori Egyiptom európai

rendszeresen tájékozódhattak egyiptomi feltárásokról, a témában megjelenő könyvekről.⁶⁶ A tehetősök – elsősorban a művelt arisztokrácia tagjai – nyugat-európai divat szerint egyiptizáló elemekkel díszített épületeket, kerteket, bútorokat készíttettek, orientalizáló festményeket vásároltak, és többek között egyiptomi régiségeket gyűjtöttek.⁶⁷ A 19. század második felétől a magyar értelmiség színe-java szabadkőműves páholyok tagjaként „vallotta” a bölcsesség és tudás egyiptomi eredetét.⁶⁸

A magyar egyiptológia születése (1822–1918)

Az ókori Egyiptom **kutatása, oktatása és bemutatása** a napóleoni expedíció gyűjtőmunkája, illetve a hieroglif írásrendszer 1822-es megfejtése következtében válhatott a mai értelemben vett tudományos programmá. A szalonok nyilvánosságán túl a **bemutatás** elsődleges intézményeivé a múzeumok váltak.⁶⁹ A 20. század elején már hozzávetőleg 1200 óegyiptomi tárgyat őriztek a budapesti közgyűjtemények, melyek vásárlás vagy ajándékozás útján jutottak el az 1802-ben alapított Magyar Nemzeti Múzeumba, az 1898-tól önálló Néprajzi Múzeumba, illetve az 1872-ben alapított Iparművészeti Múzeumba.⁷⁰ A mai Magyarország területén ezen kívül a Budapesti Tudományegyetem, Debrecen, Szombathely, illetve a pápai Református teológiai akadémia és gimnázium rendelkezett biztosan ebben az időszakban óegyiptomi leletekkel.⁷¹

Az egyiptológiai **oktatás** az 1870-es években indult a Budapesti Tudományegyetem⁷² különféle katedráin: Goldziher Ignác vallástörténetet, Henszlmann Imre művészetet oktatott az 1880-as években.⁷³ Az első magyar egyiptológusnak Mahler Edét (1857–1945) tartjuk, akit 1898-ban „*az ókori keleti népek története és chronológiája, valamint az egyiptológia és assyriológia*” magántanárává avattak.⁷⁴ A Budapesti Tudományegyetem

---

receptiótörténetével foglalkoznak (Assmann 2013, 2020, 2003), melynek magyarországi vonatkozásait, elsősorban az egyiptofília és egyiptománia jelenségeit többek között Feró Eszter és Fullér Andrea tanulmányai taglalják (Feró 2014, 2015, 2019; Fullér 2014, 2015, 2019). A témában angol nyelven az *Egypt and Austria* Társaság konferenciaköteteit ajánljuk az érdeklődő olvasó és a szakember figyelmébe: <http://www.egyptandaustria.at/home.htm> [Hozzáférés: 2021.06.15.].

66 Heinrich Brugsch *Geschichte Ägyptens* könyve 1883-ban jelent meg magyar fordításban, a *Nagy Képes Világtörténet* 1898-ban megjelent egyiptomi fejezetéhez a francia Gaston Maspero, az egyiptomi Bulaq Museum és Nemzeti Régészeti Hivatal vezetőjének frissen megjelent munkáját dolgozta át Goldziher Ignác és Fogarassy Albert (Török 2011).

67 A kertekhez és bútorokhoz ld. Feró 2015. Építészeti megoldásokhoz: Fullér 2014, 2019. Az egyiptomi régiséggyűjtéshez Gaboda 1995; Horváth 1985. A magyarországi orientalista festészethez ld. Mészáros Ágnes tanulmányait, illetve doktori értekezését (Mészáros 2013, 2018).

68 Feró 2014; Török 2011, 12.

69 Áttekintésül ld. Bodó 2017; Holló és Gali (Szerk) 2002.

70 A Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, a közgyűjtemények nagy szervezője, Pulszky Ferenc (1814–1897) is eladományozta a ma Fejérváry-Pulszky gyűjteménynek nevezett, jelentős kollekciónak. Balog et al. 2002; Gaboda 2005; Gyarmati 2011; Pallos 2002; Szemkeő 2002.

71 Budapesti Tudományegyetem: Irsay Nagy 2010; Debrecen: Korompai 2002; Pápa: Haász 2020; Szombathely: Kiss 2002.

72 Az Eötvös Loránd Tudományegyetem neve 1873–1921 között (Borsodi 2014).

73 Török 2011.

74 Mahler Ede eddigi legteljesebb életrajza: Rezsabek 2010.

Forrás: Paul Robinson.

7. kép. Szúra-vádi II. barlang, a Vadállatok Barlangja [Cave of the Beasts], 2006.

1910. november 10-én hozta létre számára a Keleti Népek Ókori Története katedráját, amit 1928-ig vezetett, majd visszavonulása után még tíz évig előadóként látogatott.⁷⁵ 1911-ben Beöthy Zsolt letétbe adott egyiptomi magángyűjteményéből, 500 koronás évi költségvetéssel megalakult az egyetem Egyiptomi Gyűjteménye, szintén Mahler vezetésével. A gyűjtemény, a hozzá tartozó könyvtár és a katedra a Múzeum körút 6–8. szám alatti épületben folytatta működését (ma is itt képzik az egyiptológusokat).⁷⁶

Mahler nem végzett egyiptomi terepmunkát, és különös módon ellenezte egy Osztrák–Magyar Egyiptológiai Intézet felállítását, ami így soha nem jött létre. Az intézet ötlete a már említett **Surányi Back Fülöptől** (1862–1958) származik, aki 1907–1908 között végezte ásatásait két ptolemaioszkori lelőhelyen, a gamhudi temetőben és a sharunai templomnál.⁷⁷ A feltárást a fosztogatások megállítása miatt volt szükség; az anyagi forrásokkal rendelkező Back az egyiptomi régészeti hivatal vezetőjétől kapott engedélyt, a szakmai munkát Tadeusz Smolenski, majd Ahmed (Bey) Kamal egyiptológusok irányították. Back a feltárt leletanyagot a tudomány és a nagyközönség számára ajánlotta fel, a leletek a kairói Egyiptomi Múzeumba, a bécsi Kunsthistorisches Museumba, a krakkói Tudományos Akadémia múzeumába és a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályára kerültek. Önzetlen tettéért 1909-ben elnyerte a nemesi rangot, így 1914-től kezdve használhatta a nemesi címet és a Surányi előnevet.

Magyarország és Egyiptom kapcsolatai a 20. században

Az I. és II. világháború geopolitikai törései természetesen többször is új alapokra helyezték Magyarország és Egyiptom politikai és diplomáciai kapcsolatait. Az informális csatornáknak, főleg az egyiptomi magyar kolónia aktivitásának köszönhetően ezek a viharok (a háborús eseményeket leszámítva) nem befolyásolták nagymértékben a két ország közötti **gazdasági kapcsolatokat**.⁷⁸ A 20. század első felében Magyarország töretlen érdeklődéssel fordult az egyiptomi gyapot és cigaretta felé, az afrikai ország pedig vízszivattyúkat, majd mozdonyokat importált a Ganz vállalattól. A magyar vasúti gépek és járművek az egész évszázad folyamán a legfontosabb egyiptomi exportnak számítottak, az öregebb, megbízhatóbb mozdonyokat Egyiptomban a mai napig „magyari”-nak nevezik.⁷⁹ A különlegesebb magyar export tételek között a lovak, az Ikarus buszok, a Videoton televíziók, és a magyar görögdinnye említhetők.⁸⁰

1933-ban a két ország állami pénzügyeinek befektetése nyomán megalakult a Magyar–Egyiptomi Kereskedelmi Rt., 1935-ben pedig Magyar–Egyiptomi Idegenforgalmi Iroda (HUNEGYPT), ami már a következő év-

75 A katedra ekkoriban az oktató személyéhez kötött „tanszék” az egyetemi szervezetben (Irsay Nagy 2010).

76 Irsay Nagy 2010.

77 Back Fülöp feltáráshoz ld. Schreiber 2010; Török 2011; Vörös 2008.

78 J. Nagy 2015.

79 Farkas 2012; Nagyné Rózsa 2020; Taróssy 2020. Az egyiptomi vasúttársaság 2018-ban újabb szerződést írt alá egy magyar–orosz konzorciummal, melynek megfelelően a Dunakeszi Járműjavító Kft 680 vasúti kocsi fog gyártani a következő években Egyiptom számára (T. Hámori 2021).

80 A magyar–egyiptomi kapcsolattörténet kereskedelmi aspektusaihoz a 20. században ld. Abdel-Ati 2014; Farkas 2012; J. Nagy 2015.

ben magyar turisták ezreit utaztatta.⁸¹ A második világháborút követően a két ország között klíring rendszerű együttműködés alakult ki, tehát lényegében barter kereskedelem folyt, erőteljes politikai motivációkkal. Csak az 1975-ben aláírt hosszú távú kereskedelmi együttműködési szerződés garantálta a szabaddevizás áruforgalmat, ami valódi piaci versenyhelyzetet teremtett, és a két ország közötti kereskedelem visszaeséséhez vezetett.⁸²

Mélyrehatóbbnak bizonyultak a **kulturális kapcsolatok**. A tárgyalt időszak nem nélkülözte a nagy kutató egyéniségeket, de megjelennek a hosszútávú kulturális együttműködés intézményei is. A század egyik legismertebb orientalistája kétségkívül **Germanus Gyula** (1884–1979) volt, aki fordulatossága során tanult és előadott a híres kairói Al-Azhar mecsetiskolában, a muzulmán hitet felvéve megtette a mekkai szent zarándoklatot (*ḥağğ* vagy *haddzs*). Több útikönyvet is megjelentetett, angolul és magyarul is előadott a rádióban – a keleti ruhába öltözött magyar felfedező imázsát ápolva nagy népszerűsége tette szert.⁸³ Egész pályafutása során tanította az iszlám világ nyelveit és kultúráit, tagja volt az egyiptomi, jordániai és iraki tudományos akadémiáknak. Germanus és kapcsolati hálója fontos szerepet játszott a kelet-európai szovjet blokk és az egyiptomi szocialista rezsim közötti viszony konszolidálásában, különösen az 1956-os forradalom leverése utáni időszakban.⁸⁴

A magyar keletkutatók kétségtelenül leghíresebb alakjává **Almásy László Ede** (1895–1951) vált az *Angol Beteg* c. film sikerét követően.⁸⁵ Almásy legnagyobb felfedezéseit a mai Egyiptom és Szudán nyugati területeit alkotó Líbiai-sivatagban tette. A Steyr osztrák gyár megbízásából autóval hajtott végig a híres karavánút, a Darb el-Arbain sivatagi szakaszán (1929).

8. kép.

Germanus Gyula, Mahmoud Teymour író (más helyesírással Mahmud Tajmur) és Mohammed Amin Hasszuna. Egyiptom, 1934, Teymour birtokán. Forrás: Magyar Földrajzi Múzeum, Germanus-hagyaték, l. sz.: 2634-91

81 Réti 2019.

82 Farkas 2012; J. Nagy 2015.

83 Életrajzi adataihoz ld. a szerző saját könyveit (Germanus 1973, 1975).

84 Mestyán 2017.

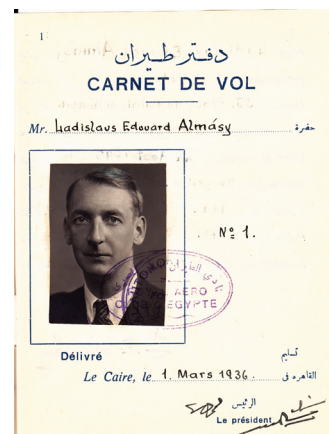
85 A számtalan róla megjelent életrajz közül kimerítő irodalomlistával ld. Kubassek János monográfiájának harmadik, átdolgozott, kibővített kiadását (Kubassek 2016).

Az Almásy-Clayton-Penderel expedíció (1932) már repülőgépeket használtak a felderítésre, és az egyiptomi Kharga-oázistól délnyugatra berepültek a Gilf Kebir nevű fennsíkot, illetve az Uveinat-hegységet (*Gabal El 'Uwaināt*). A terület felmérése már szárazföldön zajlott (1933), az Almásy-Penderel-Kádár expedíció tagjai valószínűleg első európaiként látták a híres sziklaművészeti emlékeket.⁸⁶ 1934–1935 a Nagy Homokternger feltérképezésével telt, ekkor találkozott Vádi Halfa településen a magyarokkal. A rutinos pilóta Almásy alapította a kairói Aero Clubot, a háborút követő emigrációs években jórészt erre alapozva repülőoktatásból, szafarik szervezéséből élt. 1951-ben nevezték ki az egyiptomi Sivata kutató Intézet igazgatójává, de pozícióját már nem tudta betölteni, Salzburgban hunyt el.

A század második felében számos kiváló magyar kutató tevékenykedett Egyiptomban. A Természettudományi Múzeum **Dely Olivér György** által vezetett expedíciója a forradalom alatt elpusztult madártani és herpetológiai gyűjtemény pótlására vállalkozott 1957-ben.⁸⁷ **Borsai Ilona** és **Tóth Margit** az egyiptomi kopt egyházi zene gyűjtésében és lejegyzésében szereztek elévülhetetlen érdemeket.⁸⁸ Egyiptológusaink 1983 óta folyamatosan jelen vannak az országban (ld. lejjebb).

Magyarország fő hozzájárulása Egyiptom 20. századi történetéhez kulturális jellegű. A két ország 1957-ben írt alá kulturális egyezményt, melynek központi eleme a tudástranszfer volt. A szerződést követő években a helyszíni oktatás magyar segítése volt jellemző, ezt követően viszont az egyiptomi diákok fogadása Magyarországon. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a kairói Al-Azhar egyetem 1972-ben írt alá együttműködési megállapodást.⁸⁹

Egyéb területeken kevésbé volt sikeres az együttműködés: a kölcsönös kiállítások, színi előadások, egyéb művészeti projektek közönsége korlátozott volt, és a műfordítások száma is csekély maradt. Kivételt jelent a film és a sport. Az 1960-as években a **magyar filmek** népszerűnek számítottak Egyiptomban.⁹⁰ A magyar foci szintén jól ismert, hiszen **Puskás Ferenc** 1979 és 1984 között az Al-Masri Klub edzője volt Port Szaidban, **Hidegkuti Nándor** pedig az egyiptomi labdarúgás aranygenerációját nevelte ki a válogatottban.⁹¹

9. kép.

Almásy László repülési naplójának első oldala, forrás: Kubassek János: *A Szahara bűvöletében, Panoráma, Budapest, 1999. oldalszám nélkül.*

86 A Szúra-vádi (*Wādī Šūra*) sziklafestményei váltak világhírűvé. Az 1980-as évek óta német régészek dolgoznak a Líbiai-sivatagban, és ezen belül a Gilf Kebirben is. A Kölni Egyetem Heinrich Barth Intézete impozáns albumban mutatja be a Szúra-vádit (Kuper (Szerk) 2013).

87 Az expedíciót Kaszab György, az Állattár osztályvezetője szervezte Merkl 2015.

88 Török 1983; Mohay 2002.

89 A hazánkban tanult egyiptomi diákok jellemzően az értelmiség, a gazdaság, az államigazgatás pozícióit töltik ma be, és informális kapcsolatban állnak. A Magyar Egyiptomi Baráti Társaság 1971-ben kezdte meg ténykedését Kairóban, célja a magyar kolónia és az egykori magyar ösztöndíjasok összefogása volt (Farkas 2012). Az 1995-ben alakult, hasonló nevű magyarországi szervezet, a Magyar Egyiptomi Baráti Társaság hasonló kulturális ismeretterjesztő, kapcsolattartó céllal jött létre: <http://www.mebt.hu>. Magánszemélyek alapították a budapesti székhelyű Magyar Afrika Társaságot 2006-ban, ami segítyezéssel, nemzetközi fejlesztésekkel és az afrikai-magyar kulturális kapcsolatok ápolásával foglalkozik. Internetes tudástárban számos, témánk szempontjából is releváns tanulmány hozzáférhető: <http://afrikatudastar.hu>

90 Fügedi 2012.

91 Abdel-Ati 2013.

10. kép.

Az Al-Ahly „aranygenerációja” Hidegkuti Nándor edzővel, 1970/74. Forrás: <http://www.alahlyegyptacademy.com>

A hazánkban élő egyiptomiak alkotják a **magyarországi ortodox kopt gyülekezet** legnagyobb részét.⁹² Az utóbbi évtizedek politikai, társadalmi és gazdasági turbulenciái a 16 milliós egyiptomi kopt közösség egy részét menekülésre kényszerítették.⁹³ Jelenleg kb. 100 kopt keresztény család él Budapesten. Hitéletük központja a 2011-ben felszentelt Szűz Mária és Mihály arkangyal templom, ahol 2017-ben beiktatták a magyarországi és közép-európai kopt ortodox püspököt is.⁹⁴

Magyar egyiptológia és núbiológia az első világháború után

Mahler Ede helyét utolsó tanítványai, **Dobrovits Aladár** és **Wessetzky Vilmos** vették át mind az oktatás, mind a közgyűjtemények gondozása terén.⁹⁵ 1934-ben a budapesti múzeumok kb. 1200 egyiptomi tárgyat a Szépművészeti Múzeumban egyesítették, amely 1957-ben vált önálló Egyiptomi Gyűjteménnyé. A kollekció jelenleg körülbelül 3500 tételből áll.⁹⁶ Az egyiptomi terepmunka 1964. augusztus 27. és október 5. között folytatódott az asszuáni gát építéséhez kapcsolódó nemzetközi leletmentő akció keretein belül. **Castiglione László** vezetésével az MTA régészeti missziója egy

11. kép. (túldoldalon fent)

Dr. Bács Tamás a thébai feltárások közben. Forrás: Gebauer Szabolcs / Magyar Kurír.

12. kép. (túldoldalon lent)

Théba, Khokha-domb, gazdagon díszített újbirodalmi sírbelső. Forrás: MúzeumCafé, Mátyus László.

92 A Magyarországi Kopt Ortodox Egyházat a 2012. évi VII. törvény jegyezte be. A magyarországi kopt keresztény gyülekezetéről eddig egy komolyabb tanulmány, egy szakdolgozat készült, aminek gerincét a gyülekezetet vezető Khalil Youssef atyával készült interjú adja (Farbaky 2020). Az itt közreadott adatokat ebből a műből idézzük.

93 Ld. pl. Ujházi 2019. A koptok ókori történetéhez magyar nyelven, bevezetésül ld. Egedi 2005. Az egyiptomi koptokról átfogó történeti munka magyar nyelven még nem jelent meg. Angolul legutóbb ld. Andrawes és Orr-Andrawes 2019.

94 Verestói 2017.

95 Horváth 1985; Kákósy 1969; Török 2011; Borsodi és Tüskés 2010. Mahler halála után külön ókori keleti tanszék több évig nem létezett. Ezt követően Dobrovits 1958–1970 között irányította az Ókori Keleti Történeti Tanszéket, majd tanítványa, Kákósy László következett 1972–1998. között. Kákósy Ót Gaál Ernő követte tragikus hirtelenségű haláláig. 2006 óta a Kákósy-tanítvány Bács Tamás vezeti az Egyiptológia Tanszéket.

96 Kóthay és Liptay (Szerk) 2012; Egedi 2013.

középkori település és temető maradványait tárta fel Núbiában **Ábdallah Nirki** lelőhelyen.⁹⁷ A leletanyag Magyarországra került, feldolgozását a fiatal építész, **Török László** (1941–2020) vállalta, aki a következő évtizedekben rendkívül termékeny és aktív kutatóként a núbiai és szudáni történelemmel foglalkozó **núbiológia** tudományának egyik megalapozójává vált.⁹⁸

A magyar egyiptológia a núbiai ásatás alapjain **Kákósy László** működésével lépett mai, modern fázisába. 1982-ben közbenjárása eredményeképp létrejött az önálló Egyiptológiai Tanszék az ELTE-n, 1983-ban pedig ásatási koncessziót szerzett a thébai Halottak Völgyében.⁹⁹ Ettől az évtől kezdődően a magyar egyiptológusok jelenléte gyakorlatilag folyamatos a temetőterület Khokha (*El-Hoħa*) dombján és környékén. Az Egyiptomi Magyar Régészeti Misszió ásatásvezetői: **Bács Tamás**, **Fábián Zoltán Imre**, **Gaál Ernő**, **Kákósy László**, **Schreiber Gábor** újbirodalmi előkelők sírépítményeit tárják fel, melyeket sok esetben az elhunyt korát megelőzően, de azt követően is intenzív használat jellemzett, tetemes mennyiségű leletanyagot eredményezve.¹⁰⁰ Az egyiptomi–magyar kulturális kapcsolatok egyik mérföldköve a kairói Egyiptomi Múzeumban megvalósult kiállítás, ami az egyiptomi magyar régészet száz évét mutatta be a nagyközönségnek.¹⁰¹

Magyar régészeti kutatások Thébán kívül számos egyéb helyen is zajlottak a Nílus mentén. **Luft Ulrich**, az ELTE Egyiptológia tanszékének oktatója a **Keleti-sivatagba** vezetett expedíciót (1998–2004), ahol sziklaművészeti emlékeket, fáraókori feliratokat, illetve kőkorszaki táborok nyomait dokumentálták.¹⁰² A Szépművészeti Múzeum ásatása (2008–2009) **Liptay Éva** és **Horváth Zoltán** vezetésével a szakmai körökben legendás közép-birodalmi piramisvárosban, **El-Lahunban** (*El-Lāhūn*) zajlott.¹⁰³ A Magyar–Szudáni Régészeti Expedíció (2006–2007) **Lassányi Gábor** vezetésével nemzetközi leletmentő akcióban vett részt Núbiában. Az expedíció tagjai, közöttük e cikk szerzője, számos lelőhelyet tárt fel, melyek kora a kőkortól a középkorig terjedt.¹⁰⁴ **Vörös Győző** a thébai Thot-hegyen (1995–1998), majd Taposiris Magna ókori akropoliszán (1998–2004) végzett ásatásokat.¹⁰⁵ Vanek Zsuzsanna a Nílus deltájában fekvő görög-római kori település, Psenemphaia (*Kom Truga*) nyomait kutatta (2007–2009).¹⁰⁶ **Fehérvári Géza** régész, 1956-os emigrációját követően, a Londoni Egyetem profesz-

97 Angolul *Abdallah Niqri* (tudományos átírása: 'Abdallah Nirqī). A régészeti misszió tagjai a magyar ókortudomány és régészet fontos szereplői: Barkóczi László, Castiglione László, Hajnóczi Gyula, Kákósy László, Salamon Ágnes, Varga Edit. Az asszuáni UNESCO leletmentés történetéhez ld. Hassan 2007; Keating 1980. A magyar misszióhoz: Castiglione 1974; Kákósy 1975; Török 1975a, 1975b, 2011.

98 Török László karrierjéhez ld. Bechtold és Vámos (2005) interjút. Rendkívül gazdag szakmai munkásságából csak néhány hivatkozás: Eide és *mtsai*. (Szerk) 1994; Török 1997, 2001, 2009. Magyar nyelven is olvasható, a nagyközönségnek is szóló tanulmányai közül: Török 1998, 2005, 2013, 2014, 2017.

99 Kákósy kiváló tankönyveket és népszerűsítő műveket is írt. Terjedelmes életművéből mindenképp érdemes megismerkedni: Kákósy 1989, 2001, 2005.

100 Bács 2005; Bács, Fábián és Razeq Seddik (Szerk) 2010; Fábián 2017; Kákósy 1989; Schreiber 2005, 2008; Schreiber, Tihanyi és Vasáros 2013.

101 Bács, Fábián és Razeq Seddik (Szerk) 2010.

102 Luft 2006; Lassányi 2009; Marton 2018. Interjú Luft Ulrich-al: Zsuppán 2003.

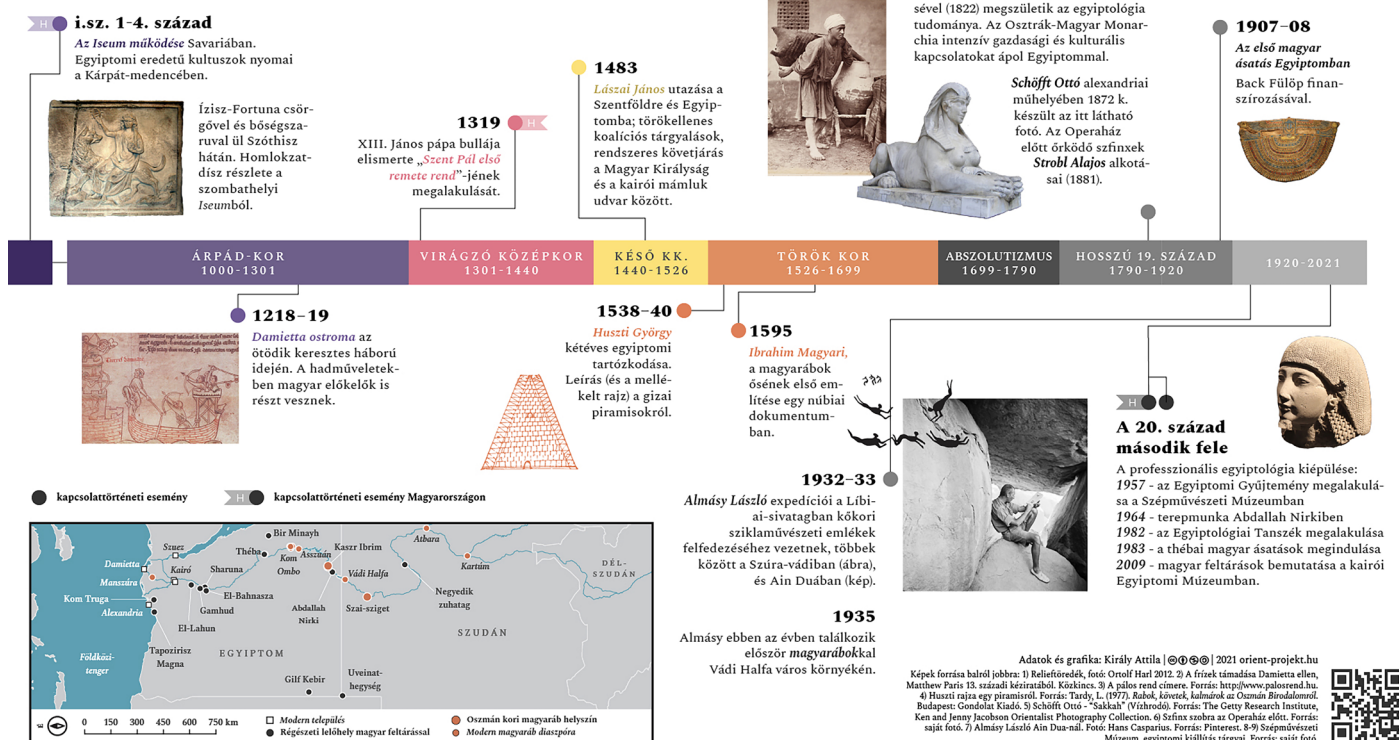
103 Horváth 2010, 2012.

104 Király 2012; Lassányi 2005, 2006, 2007, 2008.

105 Vörös 1998, 2001, 2007.

106 Vanek 2021.

Az Egyiptom és Magyarország közötti kapcsolattörténet néhány fontos állomása az Orient-Projekt.hu gyűjtésében.

szoraként Oxyrhynchus (*El-Bahnasza*) késő ókori és korai iszlám emlékeit kutatta (1985–1987).¹⁰⁷ Végül **Zboray András** közgazdászt említjük, aki „Almásy nyomában”, rendszeresen keresi fel, és színvonalas módon dokumentálja Északkelet-Afrika sziklaművészeti emlékeit.¹⁰⁸

Nyilatkozatok

Adatelérhetőségi nyilatkozat. A szerző megerősíti, hogy a mű eredményeit alátámasztó kutatási adatokat a tanulmány tartalmazza.

Összeférhetetlenségi nyilatkozat. A szerző nyilatkozik, hogy összeférhetetlenség nem áll fenn.

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (©©©© CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált irodalom

Abdel-Ati A. (2013). A magyar futball és Egyiptom. *Belvedere Meridionale* 25(1): 75–78.

Abdel-Ati, A. (2014). *Az egyiptomi–magyar kapcsolatok a két világháború közötti időszakban*. Doktori értekezés Szeged: Szegedi Tudományegyetem. [Online]. Elérhető: <https://doi.org/10.14232%2Fphd.2188>

107 Fehérvári 1993, 2006.

108 Ld. pl. Zboray 2013. Interjú Zboray Andrásal: Biedermann 2016.

13. kép.

Magyarország és Egyiptom közötti kapcsolattörténet néhány fontos állomása az Orient Projekt gyűjtésében

- Adams, W. Y. (1979). The „Library” of Qasr Ibrim. *The Kentucky Review* 1(1): 5–27.
- Adler, M. N. (1907). *The itinerary of Benjamin of Tuleda. Critical text, translation and commentary*. London: Oxford University Press.
- Almásy, L. (1937). *Levegőben...homokon...* Budapest: Franklin-Társulat.
- Andrawes, F. F. és Orr-Andrawes, A. (2019). *Coptic Christians and Muslims in Egypt: Two Communities, One Nation*. Cairo: The American University in Cairo Press.
- Assmann, J. (2003). *Mózes, az egyiptomi. Egy emléknym megfejtése, Vallástörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Assmann, J. (2013). *Religio duplex - Az egyiptomi misztériumok és az európai felvilágosodás, A kútnál*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Assmann, J. (2020). *A varázsfuvola - Opera és misztérium, Mesteriskola*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- B. Szabó, J. (2016). 'Magrebiták', úzok – 'kunok', berendek és besenyők. Egy XII. századi keleti betelepülés nyomában. *Hadtörténelmi Közlemények* 129(1): 148–159.
- Bács, T. A. (2005). Thébai kutatások: a 65. számú sziklasír és környéke. *Ókor : folyóirat az antik kultúrákról* 4(3): 107–113.
- Bács, T. A., Fábrián, Z. I. és Razeq Seddik, S. A. (Szerk). (2010). *Hungarian Excavations in the Theban Necropolis. A Celebration of 102 Years of Fieldwork in Egypt. Egyptian Museum, Cairo, November 6, 2009 - January 15, 2010*. Budapest: Department of Egyptology, Institute of Classical Studies Eötvös Loránd University.
- Balog, I.K. et al. (2002). Szépművészeti Múzeum. In: Holló, S.A., Gali, Á., szerk. *Múzsák Kertje. A Magyar Múzeumok Születése*. Budapest: Pulszky Társaság - Magyar Múzeumi Egyesület, 41–56.
- Bán, P. (1993). Magyar szerzetesrend: a pálosok. *Iskolakultúra* 1993: 93–96.
- Bari, K. (2009). A cigányokról. *Ethnographia* 120: 1–62.
- Bartha, E. (2016). Az egzotikus „másik?” - Kelet-Európa fogalmak a jelenkori magyar historiográfiában. In: Juhász, J. (Szerk). *Kelet-európai sorsfordulók: Tanulmányok a 80 éves Palotás Emil tiszteletére*. Budapest: L'Harmattan - ELTE BTK Kelet-Európa Története Tanszék. 341–349. [Online]. <http://hdl.handle.net/10831/32931>.
- Bechtold, E. és Vámos, P. (2005). Beszélgetés Török László professzorral a kopt művészetről. *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról* 4(1–2): 3–9.
- Benke, L. (2008). Középkori zsidó utazók a Szentföldről. *Múlt és Jövő* 2008(2–3): 25–36.
- Biedermann, Z. (2016). Interjú Zboray Andrással, sivatagi sziklarajzok felfedezőjével. *Afrikablogszemélyes blog*. [Online]. [Hozzáférés: 2021. 07. 15.] <https://www.afrikablog.hu/interju-zboray-andrassal-sivatagi-sziklarajzok-felfedezojével>
- Biernaczky, S. (2020a). A magyar–afrikai kapcsolatok elfeledett 'nagy pillanatai' 1483–1989. *Hitel - irodalmi, társadalmi és művészeti folyóirat* 33(9): 52–72.
- Biernaczky, S. (2020b). Példázatos életek a magyar múltból. Sass (Szász) Flóra / Lady Florence Baker – rabszolgalányból felfedező és abolicionista. *Műhely* 43(3): 52–67.
- Binder, M. (2009). „A cigányok” vagy a „cigánykérdés” története? Áttekintés a magyarországi cigányok történeti kutatásairól. *Regio* 20(4): 35–59.
- Bodó S. (2017). *A múzeumok története Magyarországon a dualizmus korában*. Akadémiai NagyDoktori Budapest: Budapesti Történelmi Múzeum

- Bolsakov, O. G. és Mongajt, A. L. (1985). *Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet-és Közép-Európában 1131-1153*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Borosy, A. (1996a). A kereszties háborúk és Magyarország I. *Hadtörténelmi Közlemények* 109(1): 3–44.
- Borosy, A. (1996b). A kereszties háborúk és Magyarország II. *Hadtörténelmi Közlemények* 109(2): 11–55.
- Borsodi, C. (2014). A kiegyezéstől a fordulatig: A történelemoktatás szervezetének változásai a Budapesti Tudományegyetemen, 1867-1950. In: *Historia critica: tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történelmi Intézetéből*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 267–279. [Online]. [Hozzáférés: 2021. 07. 13.] <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/11688>
- Borsodi, C. és Tüskés, A. (2010). *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története képekben 1635–2010*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Bricault, L. (2018). Traveling Gods: The Cults of Isis in the Roman Empire. In: Spier, J., Potts, T. és Cole, S. E. (Szerk). *Beyond the Nile. Egypt and the classical world*. Los Angeles: The J. Paul Getty Museum. 224–230.
- Bricault, L. és Versluys, M. J. (2014). Isis and Empires. In: Bricault, L. és Versluys, M. J. (Szerk). *Power, Politics and the Cults of Isis. Proceedings of the Vth International Conference of Isis Studies, Boulogne-sur-Mer, October 13–15, 2011 (organised in cooperation with Jean-Louis Podvin)*. Leiden: Brill. 3–36.
- Castiglione, L. (1974). Abdallah Nirqi 1964 Introduction. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 26: 277–288.
- Davidson, R. H. (1960). Where Is the Middle East? *Foreign Affairs* 38(4): 665–675.
- Deringil, S. (2011). „Törökké lett” magyarok a szabadságharc után. *Buksz* 23(2): 144–152.
- Edwards, D. N. és el-Zein, I. S. (2011). Post-Medieval Settlement. In: Edwards, D. N. (Szerk). *The archaeology of a Nubian frontier. Survey on the Nile Third Cataract, Sudan*. Bristol: Mauhaus Publishing. 173–208.
- Egedi, B. (2005). A kopt kereszténység a kezdetektől az egyházzszakadásig. *Ókor: folyóirat az antik kultúráról* 4(1–2): 29–35.
- Egedi, B. (2013). A Szépművészeti Múzeum újrendezett egyiptomi kiállítása. *Ókor : folyóirat az antik kultúráról* 12(4): 69–74.
- Eide, T. és mtsai. (Szerk). (1994). *Fontes Historiae Nubiorum. Textual Sources for the History of the Middle Nile Region between the Eighth Century BC and the Sixth Century AD*. Bergen: University of Bergen, Department of Classics.
- Emed, A. (2007). Emlékezés Schwimmer Ernőre (1837-1898). *Bőrgyógyászati és Venerológiai Szemle* 83(5): 176–177.
- Everett-Heath, J. (2020). Near East, The. In: Everett-Heath, J. (Szerk). *Concise Oxford Dictionary of World Place Names*. 6. kiad. Oxford: Oxford University Press.
- Fábián, Z. I. (2017). Feltárás az el-Hoha domb déli oldalán a TT 184 számú sír (Nefermenu) körzetében–2015. *Orpheus Noster. A KRE Eszme-, Kultúr-, és Vallástörténelmi Folyóirata* 9(2): 7–77.
- Farbaky, T. (2020). *Negotiating identities: the case of the Coptic Orthodox Diaspora in Budapest*. Szakdolgozat Budapest: Central European University.
- Farkas A. (2012). *A szadati Egyiptom magyar szemmel. Magyar-egyiptomi kapcsolatok 1970-1980*. Doktori értekezés Szeged: Szegedi Tudományegyetem [Online]. [Hozzáférés: 2021. 04. 20.] <https://doi.org/10.14232/phd.1630>

- Fehértói, K. (1987). Fehértói Katalin: A középkori cigány helynevek és személynévek (A Nyelvtudományi Társaságban elhangzott előadás rövidített változata). *Névtani Értesítő* 12: 5–17.
- Fehérvári, G. (1993). Oxyrrhynchosz/Bahnaszá - A papiruszok és a kerámia városa. *Magyar Szemle* 2(9): 1–12.
- Fehérvári, G. (2006). *Bahnasa (Oxyrhynchus), final report of the excavations (1985-1987)*. Pincis, A. H. és al-Zahem, H. (Szerk). Kuwait: Dār al-Athār al-Islāmīyah.
- Ferguson, E. (1999). *A kereszténység bölcsője*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Feró, E. (2014). Csákvári piramis és hédervári szfinx: a magyar egyiptománia nyomában. *Ókor : folyóirat az antik kultúrákról* 13(4): 55–66.
- Feró, E. (2015). Az egyiptománia jelensége az újkori Magyarországon, avagy hogyan kerül piramis egy Esterházy kastélyparkba? In: Bács, T. A., Dezső, T. és Vér, Á. (Szerk). *Aegyptiaca et Assyriaca. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ókortudományi Intézetéből*. Antiqua et Orientalia 5. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 59–77.
- Feró E. (2019). Zsolnay-titok másképp : egyiptománia a magyar iparművészetben = Zsolnay's secret in a new light : egyptomania in Hungarian applied arts. *Belvedere Meridionale* 31(1): 166–178.
- Fibiger Bang, P. és Scheidel, W. (2013). Prologue. In: Fibiger Bang, P. és Scheidel, W. (Szerk). *The Oxford Handbook of the State in the Ancient Near East and Mediterranean*. Oxford University Press. [Online]. [Hozzáférés: 2021. 07. 15.] <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195188318.001.0001>
- Fodor, P. és Dávid, G. (1994). Magyar-török béketárgyalások 1512-1514-ben. *Történelmi Szemle* 36(3–4): 193–225.
- Fraser, A. (1996). *A cigányok*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Frisnyák, Z. (2005). Magyarország Európa közlekedési térszerkezetében a 19. század végén. *Közlekedési Múzeum Évkönyve* 1: 170–195.
- Fullér, A. (2014). A kaposvári Szivárvány Kultúrpalota egyiptizáló dekorációja. *Ókor : folyóirat az antik kultúrákról* 13(4): 67–78.
- Fullér, A. (2015). A kaposvári Szivárvány Mozi – A húszas évek egyiptomi stílusú mozijainak hazai példája. In: Bács, T. A., Dezső, T. és Vér, Á. (Szerk). *Aegyptiaca et Assyriaca. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ókortudományi Intézetéből*. Antiqua et Orientalia 5. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 77–93.
- Fullér, A. (2019). Egyiptizáló síremlékek a budapesti zsidó temetőben a 19–20. század fordulóján. *Ókor : folyóirat az antik kultúrákról* 18(3): 96–112.
- Fügedi N. (2012). Magyar kultúra a világban: egyiptomi–magyar kulturális kapcsolatok 1945-1964. *Acta Historica (Szeged)* 134: 143–151.
- Fülemile, Á. (2015). Az „odaliszk” – egy orientalizáló képzőművészeti téma jelentésének és recepciójának változásai. *Ethno-Lore* 32: 69–145.
- Gaboda, P. (1995). Egy egyiptomi szobor útvonalának (gyűjtemény)történeti tanulságai (Adalékok a 19. századi keleti magyar emigráció és a korabeli tudománydiplomácia műtárgygyűjtési lehetőségeihez.). *Szépművészeti Múzeum Közleményei* 82: 131–130.
- Gaboda, P. (2005), *Aegyptiaca*. In: Szentesy, E., Szilágyi, J.Gy., szerk. *Antiquitas Hungarica. Tanulmányok a Fejérváry-Pulzsky-gyűjtemény és a 'Liber Antiquitatis' történetéről*. Budapest: Collegium Budapest Institute for Advanced Study, 81–129.
- Gallien, C. és Jokic, O. (2015). Eighteenth-Century Orientalism in Contemporary British Historiography and Literary Criticism. *Literature Compass* 52(4): 121–133.

- Germanus, Gy. (1973). *Allah Akbar!* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Germanus, Gy. (1975). *Kelet varázsa. A félhold fakó fényében, Kelet fényei felé, Tények és tanúk.* Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Gyarmati, J. (2011). A senki földjén. A Néprajzi Múzeum antik és óegyiptomi „gyűjteménye”. *Néprajzi Értesítő* 93, 63–81.
- Haász J. (2020). Pápán egy különleges múmiát őriznek a reformátusok több mint 100 éve. *Telex*. [Online]. [Hozzáférés: 2021. 07. 13.] <https://telex.hu/eszkombajn/2020/12/09/egy-papai-mumia-amirool-ct-felvetel-is-keszult>
- Habsburg, R. (1883). *Utazás a Keleten I-II.* Budapest: Wodianer F.
- Hafsaas, H. (2019). The Nubian Frontier as a Refuge Area Warrior Society between c. 1200 and c. 1800 CE: A Comparison between Nubia and the Ottoman Balkans. *Dotawo: A Journal of Nubian Studies* 6(1): 67–88. [Online]. Elérhető: <https://doi.org/10.5070/D66146252>
- Hassan, F. A. (2007). The Aswan High Dam and the International Rescue Nubia Campaign. *The African Archaeological Review* 24(3/4): Springer. 73–94.
- Heller, B. (2000). Goldziher Ignác. *Múlt és Jövő* 2000(2): 32–40.
- Hering, J. (1997). Magyarok a Nílus mentén. Beszélgetés Fodor Istvánnal és Koltay Erikával. *Magyar Demokrata* 4(28–29):. [Online]. Elérhető: <https://web.archive.org/web/20050213015534/http://w3.datanet.hu/~demokrat/muh1-429.htm>
- Hinds, M. és Ménage, V. (1991). *Qasr Ibrīm in the Ottoman Period: Turkish and Further Arabic Documents. Texts from excavations.* London: Egyptian Exploration Society.
- Holló, S. A. és Gali, Á. (Szerk). (2002). *Múzsák kertje. A magyar múzeumok születése.* Budapest: Pulszky Társaság - Magyar Múzeumi Egyesület.
- Horváth, J. (1985). *A magyar egyiptológia története*, Egyiptológiai füzetek 2. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Horváth, Z. (2010). El-Lahun Survey Project—The Archaeological Mission of the Museum of Fine Arts. In: Hudecz, A. és Petrik, M. (Szerk). *Commerce and Economy in Ancient Egypt. Proceedings of The Third International Congress for Young Egyptologists September 25–27, 2009, Budapest, Hungary.* BAR International Series 2131. Oxford: Archaeopress. 186–190.
- Horváth, Z. (2012). Le temple de Sésostris II de El-Lahun revisité. *Pharaon Magazine* 7: 45–50.
- Hóvári, J. (2013). Honvédtábornokok a késői oszmán haderőben. Emlékezés Guyon Richárdra és Kmety Györgyre. *Magyar Tudomány* 174(9): 1046–1055.
- Igaz, L. (2005). Kultúrák határán – Kelet és Nyugat hadművészetének találkozása a rekonkvizta idején. *Valóság* 48(8): 10–19.
- Irsay Nagy, B. (2010). Százéves a hazai egyiptológiai és assziriológiai egyetemi oktatás. *MúzeumCafé* 4(19):. [Online]. Elérhető: <http://muzeumcafe.hu/hu/szazeves-hazai-egyiptologiai-es-assziriologiai-egyetemi-oktatas/>
- J. Nagy, L. (1997). *Az arab országok története a XIX-XX. században.* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- J. Nagy, L. (2015). Magyar–egyiptomi kapcsolatok a második világháború után (1947–1955). *Belvedere Meridionale* 27(3): 15–22.
- J. Nagy, L. (2017). *Magyarország és az arab világ 1947–1989.* Szeged: JATEPress.
- Jámbor, O. I. (2018). Beszélhetünk-e bevándorláspolitikáról a középkorban? — Keleti migránsok az Árpád-házi királyok alatt. *Magyar Rendészet* 2018(1): 53–66.

- Kákósy, L. (1969). Dobrovits Aladár és Wessetzky Vilmos hatvan éves. *Antik Tanulmányok* 16: 211–212.
- Kákósy, L. (1975). Abdallah Nirqi 1964. Burials. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 27: 103–117.
- Kákósy, L. (1989). *Dzsehutimesz sírja Thébában*. Budapest: Pytheas Kft.
- Kákósy, L. (2001). *Az alexandriai időisten. Válogatott tanulmányok (1957–1998)*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kákósy, L. (2005). *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*, Osiris Tankönyvek. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kármán, G. (2006). Identitás és határok 17. századi magyar utazók nyugaton és keleten. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat* 26: 72–98.
- Kashani, R. (1992). Tudelai Benjámín utazásai. *Múlt és Jövő* 1992(3): 35–39.
- Keating, R. (1980). *Mentőakció Nubiában*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Khan, G. (2013). *The medieval Arabic documents from Qasr Ibrim*. In: van der Vliet, J. és Hagen, J. L. (Szerk). Leuven: Nederlands Instituut voor Het Nabije Oosten Leiden. 145–156.
- Kicsindi, E. (2019). Az Osztrák–Magyar Monarchia és az afrikai gyarmatosítás: gyarmatosítás és nagyhatalmi politika a magyar nyelvű sajtóban a 19. második felében (The Austro-Hungarian Empire and the Colonialism in Africa: Colonialism and Power Policy in Hungarian Newspapers in the Second Half of the 19th Century). In: Pál, I. és Székely, G. (Szerk). *Az Eiffel-torony árnyékában. Majoros István 70 éves*. Budapest: ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. 370–391.
- Király, A. (2011). Egy másik Nílus mentén. Kerma városa és Nubia újragondolt tájai. In: Nagy, E. és Xeravits, G. (Szerk). *Szent városok, szent körzetek Tibettől Etiópiáig*. Budapest: L'Harmattan Kiadó. 91–113.
- Király, A. (2012). HSAP 057 - a Middle Holocene site in the fourth cataract area, Sudan. In: Kabaciński, J., Chłodnicki, M. és Kobusiewicz, M. (Szerk). *Prehistory of Northeastern Africa. New ideas and discoveries*. Poznań: Poznań Archaeological Museum. 167–189.
- Király, A., Faragó, N. és Mester, Z. (2020). Hasznos rítusok és haszontalan technikák. A rituális cselekvés régészeti azonosításának néhány elméleti kérdése egy pattintott kő leletegyüttes kapcsán. In: Csengeri, P. és mtsai. (Szerk). *MQMOS IX. A rituálé régészete - Őskoros Kutatók IX. Összejövetelének konferenciakötete Miskolc, 2015. október 14–16. - MQMOS IX. The Archaeology of ritual - Proceedings of the IXth Conference of researchers of prehistory*. Dissertationes Archaeologicae Supplementum 7. Budapest: ELTE BTK Régészettudományi Intézet. 9–42.
- Kisling, Z. (2020). A bécsi diplomataképzés történetének rövid összefoglalása. *Külügyi Műhely* 2020(2): 199–213. [Online]. Elérhető: <https://doi.org/10.36817/km.2020.2.10>
- Kiss, G. (2002). Szombathely Savaria Múzeum. In: Holló, S. A. és Gali, Á. (Szerk). *Múzsák kertje. A magyar múzeumok születése*. Budapest: Pulszky Társaság - Magyar Múzeumi Egyesület. 198–203.
- Komár, K. (2012). *Az Osztrák–Magyar Monarchia és Egyiptom kapcsolatai 1882–1914*. Doktori értekezés Szeged: Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola. [Online]. Elérhető: <https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/288>
- Korompai, B. (2002). Debrecen Déri Múzeum. In: Holló, S. A. és Gali, Á. (Szerk). *Múzsák kertje. A magyar múzeumok születése*. Budapest: Pulszky Társaság - Magyar Múzeumi Egyesület. 92–98.

- Kóthay, K. A. és Liptay, É. (Szerk). (2012). *A Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Gyűjteménye*. Budapest: Szépművészeti Múzeum.
- Kovács, E. (2004). Utazás a természetben - Platz Bonifác tudományos működése. *Árgus* 9: 78–84.
- Kristó, G. (2000). A Kárpát-medencén át vezető nemzetközi utak. In: Wieczorek, A. és Hinz, M. H. (Szerk). *Európa közepe 1000 körül. Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok*. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag GmbH. 92–94.
- Krizsán, L. (1994). *Magyar utazók Afrikában, Távoli tájak magyar utazói*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kubassek, J. (2016). *A Szahara bűvöletében. Az „Angol beteg” igaz története – Almásy László hiteles életrajza*, Panoráma Útikönyvek. Budapest: Medicina Könyvkiadó.
- Kubinyi, A. (2003). Vitéz János: a jó humanista és rossz politikus. In: Kosáry, D. (Szerk). *A magyar történelem vitatott személyiségei 2*. Budapest: Kossuth Kiadó. 7–31.
- Kuper, R. (Szerk). (2013). *Wadi Sura – The Cave of Beasts. A rock art site in the Gîlf Kebir (SW-Egypt)*. Köln: Heinrich-Barth-Institut.
- Langó, P. (2006). A Kárpát-medence 10. századi emlékének kutatása mint nemzeti régészet. Kutatástörténeti áttekintés. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat* 24–25: 89–117.
- Lassányi, G. (2005). Új mentőakció Nubiában. *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról* 4(1–2): 110–111.
- Lassányi, G. (2006). Magyar régészeti kutatások Szudánban. *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról* 5(3–4): 115–116.
- Lassányi, G. (2007). Magyar leletmentés Szudánban. A Magyar Merowegát Régészeti Projekt 2007-es szezonja. *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról* 6(4): 102–105.
- Lassányi, G. (2008). Preliminary report on the 2007 season of the Hungarian - Sudanese Archaeological Project (HSAP) at 4th cataract of the Nile. In: Gratien, B. (Szerk). *Actes de la 4e Conférence Internationale sur l'Archeologie de la 4e Cataracte du Nil. Supplément CRIPEL 7*. Lille: Supplément CRIPEL. 11–19.
- Lassányi, G. (2009). *Az antik világ határán. A Keleti-sivatag a kései ókorban*. Doktori értekezés Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola.
- Lassányi, G. és Lantai Csont, G. (2014). *Eltűnő Nubia. Válogatás Lantai-Csont Gergely szudáni fotóiból (Disappearing Nubia. Selection from Gergely Lantai-Csont's photos from Sudan)*. Budapest: Farbaky Péter.
- Lindner, G. (2019). Tradíció, folytonosság, újítás. A kyméi Isis-aretologia és a hellénisztikus kori vallásosság. *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról* 18(3): 21–35.
- Liptay, É. (2018). A Szépművészeti Múzeum egyiptomi múmiái – egyiptológus szemmel. *Keletkutatás* 2018(1): 5–18. [Online]. Elérhető: <https://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2018.1.5>
- Luft, U. (2006). Felderítő úton az egyiptomi Keleti Sivatagban (Bir Minih). *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról* 5(1): 74–81.
- Marton, T. (2018). Traces of the Dispersal of Modern Humans: Middle Palaeolithic Sites in the Egyptian Eastern Desert. In: Bács, T. A., Bollók, Á. és Vida, T. (Szerk). *Across the Mediterranean and along the Nile. Studies in Egyptology, Nubiology and Late Antiquity Dedicated to László Török on*

- the Occasion of His 75th Birthday*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet - Szépművészeti Múzeum. 307–325.
- Mátyás, B. (2014). Az Árpád-kori magyarországi muszlimok eredete. *Fons: forráskutatás és történeti segédtudományok* 21(3): 315–329.
- Merkl, O. (2015). Kaszab Zoltán (1915–1986) – a bogarász, aki minden mást is gyűjtött. *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* 107: Magyar Nemzeti Múzeum. 5–26.
- Mesterházy, K. (1990). Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10-11. századi magyar sírleletekben I. *Folia Archaeologica* 41: 87–112.
- Mesterházy, K. (1991). Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10-11. századi magyar sírleletekben II. *Folia Archaeologica* 41: 145–177.
- Mestyán, Á. (2017). “I Have To Disguise Myself”: Orientalism, Gyula Germanus, and Pilgrimage as Cultural Capital, 1935–1965. In: Ryad, U. (Szerk). *The Hajj and Europe in the Age of Empire*. Leiden Studies in Islam and Society 5. Leiden - London: Brill. 217–240.
- Mészáros, Á. (2013). Orientalising the Orient – Transforming Watercolours to a Lithographed Travel Album. Pictures by Count Iván Forray and Joseph Heicke. In: Tüskés, A., Tóth, Á. és Székely, M. (Szerk). *Hungary in Context. Studies on Art and Architecture*. Budapest: CentrArt Művészettörténészek Új Műhelye Közhasznú Egyesület. 127–143.
- Mészáros, Á. (2016). Otto Schoefft in Egypt: A Photographer from Hungarian Painters Dynasty. In: Jůnová Macková, A., Storchová, L. és Jůn, L. (Szerk). *Visualizing the Orient: Central Europe and the Near East in the 19th and 20th centuries*. Egypt and Austria 10. Prague: Academy of Performing Arts in Prague (AMU). 193–215.
- Mészáros, Á. (2018). *Adalékok a 19. századi magyar festészet orientalista vonatkozásaihoz*. Doktori értekezés Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. [Online]. [Hozzáférés: 2021. 07. 13.] <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/40554>
- Mikešová, M. (2014). Austria-Hungary and Egypt (1882–1914). *Prague Papers on the History of International Relations* 2014(1): 63–78.
- Mohay, T. (2002). A kopt egyházi zene hosszú története. Interjú Tóth Margittal. *Tabula* 5(2): 223–240.
- Mocsáry Béláné Fáy, M., (1901). *Keleti utazás. Egyiptom, Szentföld, India, Ceylon. Úti jegyzetek*. Budapest: Athenaeum.
- Mráv, Z. (2016). Az alexandriai istenek. In: Tóth, E., Vida, T. és Takács, I. (Szerk). *Szent Márton és Pannonia. Kereszténység a római világ határán*. Pannonhalma, Szombathely: Pannonhalmi Főapátság, Savaria Múzeum. 29–35.
- Mráv, Z. és Gabrieli, G. (2011). A scarbantiai Iseum és feliratos emlékei. *Arrabona* 49(1): 201–238.
- Mráv, Z. és Szabó, Á. (2016). Aegyptiaca in the Hungarian National Museum Exhibition in chamber gallery for the honour of the Vth. Aegyptus et Pannonia symposium Lapidarium, 15th October – 31. December, 2008. *Aegyptus et Pannonia* 5: 133–149.
- Munkácsy, B. (1899). Néprajzi hírek. *Ethnographia* 10: 254–256.
- Nagy, M. (1881a). A trónörökös keleti utja. *Vasárnapi Ujság* 28(7): 109.
- Nagy, M. (1881b). Rudolf trónörökös. *Vasárnapi Ujság* 28(12): 188.
- Nagy, M. (1881c). Rudolf trónörökös utazása. *Vasárnapi Ujság* 28(3): 45.
- Nagy, P. (2004). „Fáraó népe”. *A ma gyarországi cigányok korai története (14 17. század)*, Gypsy Studies Cigány Tanulmányok 15. Pécs: Pécsi

- Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Tanszék, Romológia Szeminárium.
- Nagy, P. (2015). Ki beszél itt cigánytörténelemről? In: Cserti Csapó, T. (Szerk). *Alapirodalmak a hazai cigány, roma népeességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához*. Gypsy Studies Cigány Tanulmányok 36. Pécs: PTE, BTK, NTI, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. 50–127.
- Nagy, P. T. (2019). Közel-Keleti gyűjtemény. In: Fajcsák, G. (Szerk). *Ázsia művészete. A százéves Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményei*. Budapest: Szépművészeti Múzeum - Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum. 232–253.
- Nagy, T. P. (2016). “Islamic” Artefacts in Hungary from the Reign of Béla III (1172–1196): Two Case Studies. *Annual of Medieval Studies at CEU* 22: 49–62.
- Nagyné Rózsa, E. (2020). A sokszínű Egyiptom. In: Marsai, V. és Nagyné Rózsa, E. (Szerk). *Magyarország és Afrika 2018-2025*. 113–127. Budapest: Dialóg Campus. 19–31.
- Némäti, K. (1914). *Szfínx-történelmi kutatásom*. Budapest: Országos Központi Községi Nyomda Rt.
- Nimis, S. (2004). Egypt in Greco-Roman History and Fiction. *Alif: Journal of Comparative Poetics* 24: 34–67.
- Ormos, I. (2002). Egy magyar építész Egyiptomban: Herz Miksa pasa (1856–1919). *Keletkutatás* 1996–2002: 203–230.
- Ormos, I. (2009). *Max Herz Pasha 1856-1919. His life and career*, Études Urbaines 6. Cairo: Institut Français d’Archéologie Orientale.
- Paládi-Kovács, A. (1993). Jankó Jánosról - száz év múltán. *Ethnographia* 104: 290–308.
- Pallos, L. (2002). Magyar Nemzeti Múzeum. In: Holló, S. A., Gali, Á., szerk. *Múzsák Kertje. A Magyar Múzeumok Születése*. Budapest: Pulszky Társaság - Magyar Múzeumi Egyesület, 11–21.
- Popova-Nowak, I. V. (2006). A nemzet felfedezésének Odüsszeiája. Magyarok Magyarországon és külföldön, 1750–1850. *Korall - Társadalomtörténeti folyóirat* (26): KORALL Társadalomtörténeti Egyesület. 128–152.
- Réti, B. (2019). A kairói magyar királyi követség (1939–1941). *Külügyi Szemle* 18(2): 123–140.
- Rezsabek, N. (2010). *Az utolsó magyar polihisztor: Mahler Ede kronológus emlékezete*. Budapest: Aura.
- Ronall, J. O. (1968). Julius Bluhm pasha, an Austro-Hungarian banker in Egypt 1843-1919. *Tradition: Zeitschrift für Firmengeschichte und Unternehmerbiographie* 13(2): 57–80.
- Rose, P. J. (2011). Qasr Ibrim: The last 3000 years. *Sudan & Nubia* 15: 3–13.
- Sághy, M. és Baán, I. (2018). Thébától a Bakonyig : Szent Móric és vértanútársainak tisztelete Európában (4-21. század). *Világtörténet* 8(2): Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi IntézetE. 175–195.
- Said, E. W. (2000). *Orientalizmus*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Schreiber, G. (2005). Új eredmények Dzsehutimesz thébai sírjából. *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról* 4(1–2): 97–103.
- Schreiber, G. (2008). *The Mortuary Monument of Djehutymes II*, Studia Aegyptiaca Series Maior 2. Budapest: Archaeolingua.

- Schreiber, G. (2010). The Excavation at Gamhud. In: Bács, T. A. és mtsai. (Szerk). *Hungarian Excavations in the Theban Necropolis. A Celebration of 102 Years of Fieldwork in Egypt. Egyptian Museum, Cairo, November 6, 2009 - January 15, 2010*. Budapest: Department of Egyptology Institute of Classical Studies, Eötvös Loránd University. 21–23.
- Schreiber, G., Tihanyi, B. és Vasáros, Z. (2013). Magyar ásatások a thébai -400-as számú sírban. Az újbirodalmi sírtulajdonosok. *Magyar Régészet* 2013(2): 1–6.
- Simon, R. (2000). Goldziher Ignác utóélete: Egy 19. századi tudományalapító sorsa a 20. században. *Magyar Tudomány* 45(2): 137–157.
- Simon, Z. (2014). *A Magyarország és az Oszmán Birodalom közötti kereskedelem a 16. század elején*. Kolozsvár: Mega Könyvkiadó.
- Somi, É. (1983). Borsos Tamás: Egiptusról. *Irodalomtörténet* 15(3): 750–761.
- Sosztarits, O. (2016). Az Iseum Savariense és a pogánység végnapjai Savariában. In: Tóth, E., Vida, T. és Takács, I. (Szerk). *Szent Márton és Pannonia. Kereszténység a római világhatárán*. Pannonhalma, Szombathely: Pannonhalmi Főapátság, Savaria Múzeum. 35–43.
- Sosztarits, O., Balázs, P. és Csapláros, A. (Szerk). (2013). *Iseum Savariense. A savariai Isis szentély, Sistrum – Serie A. Az Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház kiadványai 1*. Szombathely: Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata.
- Spalinger, A. J. (2005). *War in Ancient Egypt: The New Kingdom*. Malden: Blackwell Publishing Ltd. [Online]. Elérhető: <https://doi.org/10.1002/9780470774861>
- Stojkovski, B. és Kartalija, N. (2018). The Other and the Self in the Travel Accounts of Southern Hungary and Serbia in the Works of Al-Idrisī and Abū Ḥāmid Al-Ġarnāṭī. *Romano-Arabica* 18: 207–217.
- Szabadi, L. (2005). „Hajszálgyökerek.” Magyarok a világban – legendák, kérdések, tények. *Hungarológiai Évkönyv* 6: 123–150.
- Szemkeő, E. (2002). Magyar Nemzeti Múzeum. In: Holló, S. A., Gali, Á. szerk. *Múzsák Kertje. A Magyar Múzeumok Születése*. Budapest: Pulszky Társaság - Magyar Múzeumi Egyesület, 26–34.
- Szeverényi, S. (2015). A finnugor „mítosz”. In: Hubbes, L. és Povedák, I. (Szerk). *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése*. Szeged: MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport. 119–143.
- Szilágyi, E. R. (2013). *Vitéz János mecénatúrája. Johannes Tröster és az 1450-es évek*. Doktori értekezés Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Irodalomtudományi Doktori Iskola.
- T. Hámos, F. (2021). Közel hétszáz magyar gyártású vasúti kocsit szállíthatnak Egyiptomba Dunakeszről. *iho.hu - Az Indóház Közlekedési Lap és Könyvkiadó online közlekedési, logisztikai hírportáljajawebpage*. [Online]. [Hozzáférés: 2021.07.13.] <https://iho.hu/hirek/kozel-hetszaz-magyar-gyartasu-vasuti-kocsit-szallithatnak-egyiptomba-dunakeszrol-210301>
- Tardy, L. (1971). *Régi magyar követjárások Keleten, Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 11*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tardy, L. (1977). *Rabok, követek, kalmárok az Oszmán Birodalomról*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Taróssy, I. (2020). Magyarország Afrika-politikája a kommunista korszakban és a posztszovjet érában. In: Marsai, V. és Nagyné Rózsa, E. (Szerk). *Magyarország és Afrika 2018–2025*. Budapest: Dialóg Campus. 19–31.

- Tóth, F. (2013a). *Egy magyar származású francia diplomata Kelet-Európában a 18. század második felében. Francois baron de Tott (1733-1793) életpályája.* [Online]. [Hozzáférés: 2021. 04. 21.] <https://core.ac.uk/display/35136043>
- Tóth, P. (2015). A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában. In: Cserti Csapó, T. (Szerk). *Alapirodalmak a hazai cigány, roma népeségre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához.* Gypsy Studies Cigány Tanulmányok 36. Pécs: PTE, BTK, NTI, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. 135–216.
- Tóth T. (2013b). A Magreb-országokban nyugvó jeles magyarjaink. *Belvedere Meridionale* 25(1): 73–74.
- Török, L. (1975a). Abdallah Nirqi 1964. The finds from the excavation of the Hungarian mission 1. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 27: 119–133.
- Török, L. (1975b). Abdallah Nirqi 1964. The finds from the excavation of the Hungarian mission 2. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 27: 135–153.
- Török, L. (1983). Borsai Ilona 1924-1982. *Antik Tanulmányok* 30: 114–115.
- Török, L. (1997). *The Kingdom of Kush. Handbook of the Napatan-Meroitic Civilization,* Handbuch der Orientalistik 31. Leiden: Brill.
- Török, L. (1998). *A vadászó kentaur. Az egyiptomi hellénizmus 4. századi emléke a budapesti Szépművészeti Múzeumban.* Budapest: Atlantisz Könyvkiadó-Szépművészeti Múzeum.
- Török, L. (2001). *The Image of the Ordered World in Ancient Nubian Art. The Construction of the Kushite Mind (800 BC — 300 AD),* Probleme der Ägyptologie 18. Leiden: Brill.
- Török, L. (2005). *A fáraók után - A kopt művészet kincsei Egyiptomból.* Budapest: Szépművészeti Múzeum.
- Török, L. (2009). *Between Two Worlds: The Frontier Region Between Ancient Nubia and Egypt 3700 BC – AD 500,* Probleme der Ägyptologie 29. Leiden: Brill.
- Török, L. (2011). Magyar egyiptológia Mahler Ede kinevezésétől napjainkig. In: Bács, T. A., Dezső, T. és Niederreiter, Z. (Szerk). *100 év után. Emlékkonferencia a Keleti Népek Ókori Története Tanszék alapításának 100. évfordulóján.* Antiqua et Orientalia 1. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 11–25.
- Török, L. (2013). *Egyiptom és utókor Alexandriában és Rómában. Két előadás az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ókortudományi Intézetében.* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Török, L. (2014). Hérodotos Núbiában. *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról* 13(2): 3–16.
- Török, L. (2017). Egy félreismert remekmű. A Petosiris-sír és az egyiptomi-görög kiegészítés. *Ókor: folyóirat az antik kultúrákról* 16(2): 3–19.
- Ujházi, L. (2019). Az egyiptomi keresztények biztonsági helyzete. In: Resperger, I. és Ujházi, L. (Szerk). *A vallási elemek jelentősége napjaink fegyveres konfliktusaiban és biztonsági kihívásaiban.* Budapest: Dialóg Campus Kiadó - Nordex Kft, Wolters Kluwer. 79–105.
- Vanek, Z. (2021). A Kom Truga történet. *PR Herald.* [Online]. [Hozzáférés: 2021. 07. 20.] <https://prherald.hu/a-kom-truga-tortenet/>
- Venkovits, B. (2015). 'Proof of what a Hungarian woman is capable of': Travels of Mrs. Mocsáry in the United States and Mexico. *Hungarian Journal of English and American Studies* 21(1): 177-194.

- Verestói, N. (2017). Beiktatták a magyarországi kopt ortodoxok új püspökét. *Magyar Kurír Katolikus Portál* webpage. [Online]. [Hozzáférés: 2021. 07. 15.] <https://www.magyarKurir.hu/hirek/beiktattak-magyarorszag-i-kopt-ortodoxok-uj-puspoket>
- Versluys, M. J. (2011). Understanding Egypt In Egypt And Beyond. In: *Isis on the Nile. Egyptian Gods in Hellenistic and Roman Egypt. Proceedings of the IVth International Conference of Isis Studies, Liège, November 27-29 2008. Religions in the Graeco-Roman World 171.* Leiden: Brill. 7–36.
- Veszprémy, L. (2002). The Crusade of Andrew II, King of Hungary, 1217–1218. *Iacobus* 13–14: 87–110.
- Vorderstrasse, T. (2014). The archaeology of the ottoman empire and its aftermath in the Middle East. *Near Eastern Archaeology* 77(4): The University of Chicago Press. 292–298. [Online]. Elérhető: <https://doi.org/10.5615/neareastarch.77.4.0292>
- Vörös, G. (1998). *Templom Théba koronáján - A Thot-hegyi magyar ásatások Montuhotep Szanhkaré fáraó templománál 1995-1998.* Budapest: Szászorszép Kiadó és Nyomda Kft.
- Vörös, G. (2001). *Taposiris Magna - Isis kikötője.* Budapest: Egyiptomi Magyar Ásatások Baráti Köre.
- Vörös, G. (2007). *Egyiptom templomépítészete az egyiptomi magyar ásatások fényében 1907-2007.* Budapest: Kairosz Kiadó.
- Vörös, G. (2008). *Sharuna - Gamhud - Az Osztrák-Magyar Monarchia régészeti missziója Egyiptomban (1907-1908) Surányi Back Fülöp (1862-1958) öröksége.* Budapest: Egypt Excavation Society of Hungary.
- Wessetzky, V. (1989). *Isis és Osiris Pannoniában.* Budapest: Corvina.
- Wilson, W. D. (2009). Enlightenment Encounters the Islamic and Arabic Worlds: The German “Missing Link” in Said’s Orientalist Narrative (Meiners and Herder). In: Hodkinson, J. és Morrison, J. (Szerk). *Encounters with Islam in German Literature and Culture.* Boydell & Brewer. 73–88.
- Zboray, A. (2013). Wadi Sura in the context of regional rock art. In: Kuper, R. (Szerk). *Wadi Sura – The Cave of Beasts. A rock art site in the Gilf Kebir (SW-Egypt).* Köln: Heinrich Barth Institut. 18–23.
- Zimonyi I. (2013). Magarabok és Qaszr Ibrim: egy magyar közösség Núbiában. *Belvedere Meridionale* 25(1): 86–90.
- Zsuppán, A. (2003). 1 tanár: „Nem akartam Thébába menni” (Interjú Luft Ulrich egyiptológussal). *Magyar Narancs.* [Online]. [Hozzáférés: 2021. 07. 14.] https://magyarnarancs.hu/konyv/1_tanar_nem_akartam_thebaba_menni_interju_luft_ulrich_egyiptologussal-58668
- Zsuppán, A. (2013). Ibrahim al-Magyari ükunokái. *Heti Válasz online.* [Online]. Elérhető: <http://valasz.hu/vilag/ibrahim-al-magyari-ukunokai-70308> [Hozzáférés: 21 április 2021].